

БЫЗЫМЫЗГА
ТӨРӨТӨННӨР
Д.М. А.В. А.В. А.В.



ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгеппэн
№ 146
(17475)

2007 чылдың
НОЯБРЬ 29,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.30.
Садар өртээ 4 рубль.



Дуңн Кызылга

АЖЫГЛАЛДА - ЧАА ШКОЛА



Сөөлгү чылдарда көдээ черлерден Кызыл хоорайже доктаамал чурттаары-биле көжүп кээп турар кижилерниң көвүдээнинден хоорайның школаларына өөреникчилер сыңышпастан, чамдык школаларда үш ээлчегде өөренип турар таварылгалар тургустунуп келген. Бо чидиг социал айтырыгны чөлтүү-биле шиитпирлээр дээш ТР-ниң Чазааның талазындан тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар. Ооң тодаргай чижээнге, ноябрь 28-те Кызыл хоорайның Совет Эвилелиниң Маадыры Н.Н.Макаренко аттыг №15 лицей муниципалдыг өөрөдилге албан черинге эге класстарның чаа школарының ажыттынганына турсааткан байырлыг шугум чыскаалы болган.

Бо үш каат школаны «Тыва көдээ тудуг» кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгениң тудугжулары тудуп дооскан. Чаа туткан школаның иштинче кире бээрге, чылыг, чырыын чүү дээр боор. Школаның иштин сөөлгү технологияның тудуг материалдары-биле кылган болгаш чаражын, кылганының шынарлыын башкылар боттары безин магадап ханмай турдулар. Бистин республикада тудуг бо хире деңнелде чедир сайзырай берген-дир дээр-

зин, школаны көрүп тургаш эскердим. Чаа чылдың бүдүүзүндө тудугжулар бичи чаштарга уттундурбас белекти сөңнэн-дир. Ол өөрүнчүг болбайн канчаар.

Школаның байырлыг ажыдышының ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол, РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутадына кандидат Л.К.Шойгу, ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы И.В. Чучев, ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.И. Тен, ТР-ниң өөрөдилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды П.А. Морозов, хоорай мэриниң оралакчызы Л.Л. Волгина болгаш өске-даа ажыл-албанның харысалгалыг удуртукчулары, сайыттар киришкеннер.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол чаа школаның байырлыг ажыдышының сөс алгаш, бир дугаарында, чаа школаның ажытынып турары-биле өөреникчилерге, школаның башкыларына байыр чедирген. № 15 лицейниң өөреникчилери өөрөдилге талазы-биле республикада эки түңнелдерни берип турар школаларның бирээзи дээрзин онзалап демдеглевишаан, чаа ажыттынып турар школа өөреникчилерге улуг деткимчени бээрин айытты. Чазак

Даргазы школаны тудуп, ажыглалга кириреринге төлөптиг үлүг-хуузу кириген тудугжуларга өөрүп четтиргенин илеретпишаан, оларның чымыштыг ажылына чедирешкинерни күзээ. РФ-тиң Күрүне Думазына депутаттыг кандидаты Л.К. Шойгу чаа школаның ажыттынып турары-биле башкыларга, өөреникчилерге, школаның коллективинге байыр чедирген.

Школаны тудуп, ажыглалга кириген «Тыва көдээ тудуг» КХЭ-ниң кол инженери В.А. Галайко чаа школаның ажыттынып турары-биле школаның коллективинге, өөреникчилерге байыр чедиргеш, школаны камныг, арыг-селиг эдилээрин күзөвишаан, байырлыг байдалга чаа школаның дүлгүүрүн Совет Эвилелиниң Маадыры Н.Н. Макаренко аттыг №15 лицей муниципалдыг өөрөдилге албан чери-



ниң директору, Тыва Республиканың өөрөдилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы, РФ-тиң улус өөрөдилгезиниң тергини Светлана Михайловна Ощепкова тывыскан.

Светлана Михайловна бодунуң чугаазына чаа школаны ажыглалга кириреринге улуг дузаны чедирген ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолга, «Тыва көдээ тудуг» КХЭ-ниң алдын холдуг тудугжуларына өөрүп четтиргенин илеретпишаан, черге чедир мөгейип кагды.

Чаа школаны ажыдарының байырлыг кожаазын ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол, лицейниң директору Светлана Ощепкова, «Тыва көдээ тудуг» ААН-ниң кол инженери Виктор Галайко олар кескеннер. ТР-ниң Чазааның кежигүннери, хүндүлүг аалчылар чаа школаның ишти-биле танышканнар.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий Балчий-оолдуң тырттырган чуруктары.

ХАРЫЛЗААЛЫГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тывада регионалдыг салбырының Политбюлелиниң секретары Ш. Кара-оол, дүүн, Улусчу чогаадылга бажыңына Тыва Республиканың сайгарлыкчы ажыл-чорудулгалыг структураларының ажылдакчылары-биле ужуражылганы эрттирген.

Ол ужуражылгага чугаа республикага сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы хөгжүдери, чугула бо айтырыгга күрүне деткимчези, республиканың социал-экономика-тиг болгаш политика-тиг амыдыралына сайгарлыкчы ажыл-херекти чорудуп турарларның уjur-дузаның дугайында болган.

Ужуражылгага сайгарлыкчы чоруктуң 536 субъектилери киришкен. Республиканың бизнес-эвилелдери, сайгарлыкчы ажыл-чорудулгалыг структураларның активчилери сөс алгаш, чуртту бурунгаар хөгжүдериң талазы-биле амгы Чазактың чорудуп турар угланышының деткээнер. Сайгарлыкчы чорук амгы үеде республиканың социал-экономика-тиг хөгжүлдениң чарылбас кезээ апарган дээрзин быжыы-биле чугаалап болур, олар республика болгаш тус чер бюджеттерин долдуруп, чурттакчы чонну хереглел барааннары-биле хандырып, ачы-дузаның янзы-бүрү хевирлерин чедирип турарындан аңгыда, немелде ажылдаар черлерни берип турар, а Чазак бодунуң ээлчээнде, оларны деткип турар.

Тываның бизнесменнери нацияның лидери, Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путин-биле кады хөгжүлдениң турум байдалдыг угланышының бүзүрелдиг шилип ап, сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы улам быжыглаарынче кады ажылдажылгалыг эш-өөрүн кыйгырган.

В.В. ПУТИНИ ДЕТКИРИ-БИЛЕ

Чурттуң Президентизи Владимир Владимирович Путинни деткир талазы-биле хол үжүүнүң чыылдазы бистин республикада дооступ турар. Бо хүннерге чедир келген медээлер езугаар алырга, Тываның барык 45 муң чурттакчылары чурттуң президентизин деткип турарын бүзүредип, адын салганнар.

Бо ажыл кожуун, суму бүрүзүндө чоруп турар. Эң хей хол үжүктери Бай-Тайга, Танды, Мөңгүн-Тайга, Эрзин болгаш Би-Хем кожууннарда чыгдыган. Кызыл хоорайның 13 муң ажыг хамаатызы аттарын салган.

Бистин корр.

«Россияның аграр партиязының» Тывада девискээр салбыры № 1

«Россияның аграр партиязының» Тыва Республика салбырының даргазы, эртемден, Күрүне Думазының депутадынга кандидат Дадар-оол Хертекович Дансюрюннун партияның программазының дугайында тайылбыры:

Россияның аграр партиязы—бүгү чоннун партиязы

Россияның аграр партиязы 1993 чылда үндезилеп тургустунган болгаш амгы Россияда хоочун партияларның санында кирип турар. Ол социал чөптүг эвес чорук дээш доктаамал туржуп келген.

РАП— оппозицияның тургучу партиязы, Чазак-биле доктаамал чугаалажышкынарны чорудуп келген. Бөдүүн кижилерин эргезин болгаш хосталгазын кызагдап турар талазы-биле Чазактын хөдөлишкннерин буруу шаап турар. Ооң частырыгы шийтпирлерин шыңгы шүгүмчүлөп, ону эдер талазы-биле тодаргай саналдарны кирип турар.

Россияның аграр партиязының кол сорулгазы—шупту аграрларны болгаш биске чоок күштерни сырый каттыштырары

Бистиң эвилелчилеривис—Агроүлетпүр эвилели, АҮК-түн ажилдакчыларының профэвилели, Фермерлер ассоциациязы, Россияның көдээ херэеженнер эвилели, Бүгү-россияның көдээ херэеженнерниң хөй-ниити шимчээшкни, Россияның аныяктарының аграр эвилели, казактар каттыжышкынарны, Россияның болгаш Москваның садчылар эвилели, балык болгаш арга-арыг комплекзинин, аграр эртемниң болгаш өөредилгенин, экологтар, чогаадыкчы интеллигенцияның ажилдакчылары, мөзү-шынарның эң-не бедик үнелелиниң камгалакчылары чүдүлгелиг кижилер болгаш көдээ суурну бичии төрзэн чуртум деп санал чоруурлар болуп турар.

Бистиң партиявыс—чоннун найыралының болгаш интернационализмниң партиязы, ооң кежигуннеринде чурттуң шупту националдарының төлээлери кирип турар. Делегей харылзааларына Россияның ролун болгаш ат-алдарын быжыглаар, чурттуң национал сонуургалы дээш туржуп келген, турум даштыкы политика дээш бистер доктаамал туржуп турар бис.

Көдээ кижилерге—чаагай амыдыралдың байдалын тургузар

Россияның аграр партиязы бодунуң ажил-чорудулгазының төвүнге, Россияның АҮК-түн болгаш тараачыннарның чидиг айтырыын тургузуп турар. Ол сагыш човаашкын чурттуң келир үези-биле тудуш холбаалыг.

Россияның аграр партиязы чурттуң айыыл чок чоруун болгаш экономиктиг сонуургалын, хамаатыларның эргежок чугула хергелелин удуртулга болдурга, агроүлетпүр комплекзиниң дүрген хөгжүлдези дээш күрүне деткимчезин болгаш ооң эрге-хоойлу камгалалы дээш туржуп-даа келген, туржуп-даа турар.

Ынчангаш бистиң мону

чугаалаарывыс албан: Россия аш-чем талазы-биле бот-тускайлаң чоруун чидирген, ол бистиң күрүневистиң хамаарышпас чоруунга айыылды тургузуп турар, бистиң кижилеривистиң кадык-шыырак чоруу, россияжи чоннун келир үези дээрзин утуп болбас. Чурттуң аш-чем рыногунда ада-чурттуң бараан бүдүрүкчүлериниң үлүү 70 хуузу ээлеп турар. Сөөлгү чылдарда даштыкыдан кээп турар аш-чем үш катап көвүдээн. Бир эвес Америка, Европа аш-чем барааннарны бербейн баар болза, Россияга чүү болурун бодаары безин берге. Көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринде техника шупту эргижирзэн, элендизин үзе ажилдап каапкан. Борта чаңгыс чижекте кирип 1992 чылда көдээ суурларга 1290700 тракторлар турган болза, 2006 чылда 478 муң арткан.

Ада-чурттуң көдээ ажил-агыйын хөгжүдүп тургаш, бистиң чип турар аш-чемивистиң шынарының айтырыын шийтпирлеп болур. Ажыы-биле чугаалаарга, янзы-бүрү химиктиг немелделер-биле долдунган, чартык кылымал аш-чемче кире берген болгай бис. Аш-чемниң бот-тускайлаң чоруун тургузуп алыр болзувусса, ынчан россияжи чоннун кадык-шыырак чоруун хандырып болур бис.

Демографтыг айтырыг келир үеде Россия күрүнениң туруп болурунга айыылды тургузуп турар апарган. Көдээ чоннун чурттаарына таарымча чок тургустунуп келген байдалдан, чурттуң демографтыг айтырыг тургустунуп турар. Россияның бүгү төөгүзүнде бир дугаар, хоорайга көөрде, көдээ суурларда төрүттүнүп турар уругларның саны эвээжзэн.

Чурттуң амгы аграр политиказы көдээ тараачыннарның перспективазын ап каапкан болгаш кижилерниң ол кезээ чидериниң кырында келген. Көдээ чурттакчыларның ажил төлевири, чурттуң ортумаак деңгелинде 2,5 катап туду болуп турар болгаш чуртта эң-не адаккы деңгелде турар. Көдээ суурларда тос кижиниң бирээзи ажил чок, аныяктар ортузунда—үш кижиниң бирээзи. Амгы Россияның бир хайхалавы арагалаашкын, ооң түңнели аарыг-ажыкка чедирер, өг-бүле бустур. Көдээ суурларда эр кижилерниң хөй кези пенсия назыны чедир чурттавайн өлүп турар.

Көдээ суурларга кижилерниң чурттаарына таарымчалыг байдалды тургузар дээш, социал чөптүг чорук дээш, оларның социал камгалалы дээш аграр партия туржуп турар. Бистер бот-боттарывыска херек бис. Чер ажылы орулгалыг болур кылдыр, а көдээ суурларга кижилерниң чурттаарына таарымчалыг байдалды күрүне албан тургузар деп бистер санап турар бис.

Бистиң бергелеривиске кым буруулугул?

Сөөлгү үеде РФ-тиң Чазааның либералдыг талазы аграр политикага удур, көдээ суурларны буурдыр, көдээ бараан бүдүрүкчүлерин

ылгай көөр, оларның хергелелин болгаш сонуургалын тооп көрбейн турар. Бо хүнде федералдыг бюджеттиң чарыгдал кезээниң чүгле 0,74 хуузу аграр секторга тускайлап берип турар, келир чылын бир хууну бээри көрдүнүп турар. Экономикада инвестицияның нити хемчээлиниң 4 хуузу көдээ ажил-агыйның кол капиталының инвестициязының үлүүнде кирип турар. 1991 чылга деңгээр, 4,5 катап эвээш болуп турар.

Сөөлгү 15 чылда тараа тарыыр шөлдер 38 млн. гектарга кызырылган. 2000 чылдан 2006 чылга чедир бензинниң болгаш дизельдиг кывар-чаар материалдарның өртээ 2,5 катап өскөн, электри энергиязы—3 катап, чемижидилге—4 ажыг катап, демир-орук тариви—4 катап өскөн. Көдээ ажил-агый продукциязының өртээ ол-ла хевээр азы бичии өскөн. Делегейниң кайы-даа чурттарында мындыг өртек карышкаа чок.

Эрге-чагырга-биле улуг бизнестин холбашканын олигаржи капитализмниң системазы Россияда тургустунганы-биле, бистиң чуртувустун бурунгаар шимчээринге улуг шаптаразынын болдуруп турар. Күрүне дүжүметтери бир дугаарында, чиг эт секторунда ажилдап турар бизнесте камгалап болгаш хандырып турар.

Олигаржи капитализм национал орулганы чөптүг эвес хуваарына чедирген. Статистиканың албан езузу-биле берген медээзи-биле алырга, Россияда 10 хуу байлар биле 10 хуу яды кижилерниң орулгазынын ылгалы 14 катап улгаткан. Шак мындыг байдал делегейниң кайы-даа чуртунда чок. Ол-ла үеде делегейде миллиардерлер саны-биле Россия үш дугаар черде келген.

Россияның көдээ суурлары ядамык амыдыралдың зоназы болган, ажыы-биле чугаалаарга, чурттуң иштинде колония болу берген. Мындыг политика-биле моон сонгаар эптежири болдунмас.

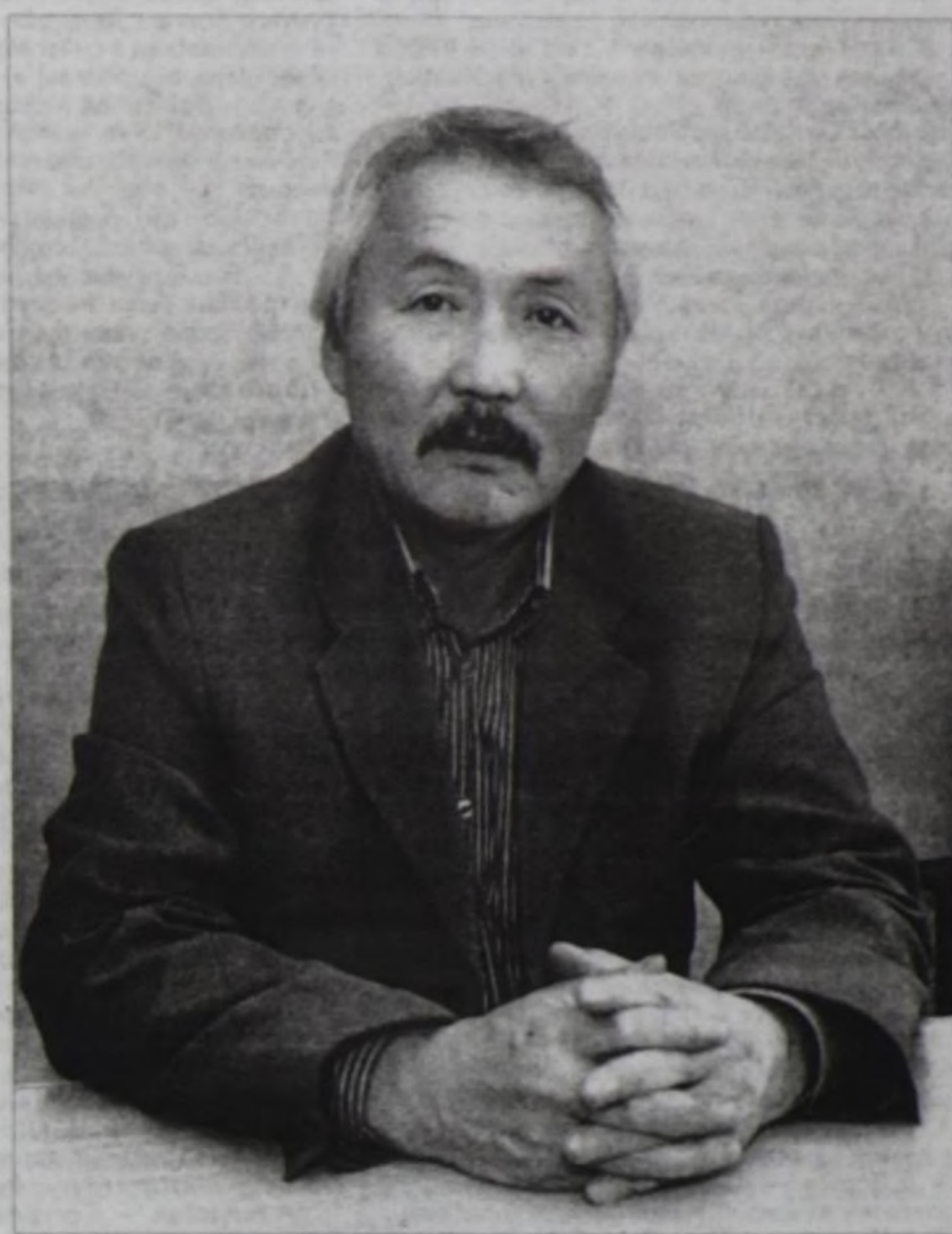
Черниң тараачыннарга хамааржыры албан

Чер дугайында айтырыгны чугаалажып тургаш, аграр партия, Россияның хөгжүлдезинге болгаш ооң келир үезинге чер харылзааларының адыры кол черни ээлээр деп турар. Чер—бүгү чоннун байлаа болгаш россияжи күрүнениң үндезини болур.

1991 чылда Россияга эгелзэн чер реформады ам-даа төнмез болгаш дыка хөй четпестерни база частырылганы болдурган. Тараачыннарга черни тодаргай өңчү кылдыр быжыглаар дугайында кол айтырыг ам-даа чедир шийтпирлетинмез. Черни алырының херчилелин алган 11,8 млн. кижиниң чүгле 15 хуузу тускайлап берген чер участоктарына бодунуң өңчүзү кылдыр документини алган. Өңчүнүн эргезин камгалаар айтырыг ам-даа чедир шийтпирлетинмез. Черниң саарылгазы дээш контролдаар болгаш таарыштырар кол хүлээлгезин күрүне күүсетпейн турар.

Аграр партия дараазында сонгаарладып болбас хемчеглерни хүлээп алыры эргежок чугула деп санап турар:

—чер харылзааларын таарыштырар талазы-биле чаңгыс аай күрүне органын тургузар;
—чер участогун өңчү кылдыр



садып алырынга тараачыннарның эргези улуг турарын хандыраар;

—чер участоктары садып алырынга көдээ бараан бүдүкчүлериниң субсидия чээлизин системазын ажилдап кылыры;

—ийи чыл иштинде черни кол угланышкынынга ажыглавын келген болза, ээинден хавырып алыр болгаш ону хуваар фондуга дамчыдып бээр;

—2006 чылда көдээ ажил-агый угланышкыны черлерге чоруткан, чер үндүрүүн үндезин чок улгаттырарына чедирген кадастрлыг үнелелин эде көөр;

—чер саарылгазын чурумчудар сорулга-биле Күрүнениң чер банкызын тургузар дугайында айтырыгны өөренип көөр;

—чер харылзааларын чурумчудары болгаш чер айтырыларын чедимчелиг шийтпирлээр—ниитилелге турум байдалдың магадылалын тургузар.

Ниитилелдин стратегтиг хөгжүлдезинге чаа күрүнени тургузарда аграр партия дараазында чорудулганы удуртулга болдуруп:

Бистиң «Деткир» чүүлдеривис:

—федералдыг бюджеттен көдээге күрүне деткимчезин 1 хуу турганындан 5 хуу чедир көвүдедири;

—тараажыларга болгаш мал-

чыннарга черге өңчүнү магадылаар. Бүдүрүлгелерни кажар арга-биле буурадыр болгаш черни самчыгдап-тоймаглаар чорукту үзе шавар. Чер үлүглеринге эргелер долдурулганын бөдүүнчүдер болгаш халас болдуруп;

—Россияга четчир кылдыр бүдүрүп болур аш-чем барааннарны даштыкыдан кирип сөөртүрүн кызыгаарлаар. Көдээ ажил-агый продукциязын күрүнениң хергелелинге садып алыр системаны катап тургузар болгаш көдээ ажил-агый кооперациязын хөгжүдөр;

—хууда дузалал ажил-агыйларының күрүне кооперациязын сайзырадыр;

—өөредилге болгаш эмчи дузазын хандыраары, пенсионерлерге эмнер өртзэн чиигедири. Ясли-садтарга болгаш школаларга халас чегерилгени тургузары;

—көдээге ортумаак шалыңның хемчээлин 10 муң рубль чедир өстүрери. Амыдырап-чурттаарының эң адаккы хемчээлинден пенсия улуг турар ужурулуг;

—көдээ башкыларның, эмчилерниң, культура ажилдакчыларының шалыңына 25 хууну немээр;

—чуртталга-коммунал ажил-агыйның тарифтеринге күрүне контролон шыңгырадыр. Коммунал ачы-дузазының чарыгдалдары өг-бүлениң орулгазының 10 хууздундан ашпас ужурулуг.

Бистиң бо программавыста хөөредип каан чүүлдер чок, ону амыдырал кырынга боттандырырынга Россияның бар турган курлавырларга, ооң эгээртинмес байлаанга дүүштүр ажилдап кылган. Бо хүнде көдээ кижилер дорамчылаалдың адаанда чурттап чоруурлар. Олар кайгамчык үнелиг байлактың ээлери, ону амыдырал кырынга ажыглаарына чурттуң чорудуп турар экономиктиг политиказы орукту бербейн турар. Бир эвес көдээ суурларны катап тургузуптар болзувусса, улуг Россияны тургузупканывыс ол болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРИ, «РОССИЯНЫҢ АГРАР ПАРТИЯЗЫ» ДЭЭШ, ЧӨПТҮГ ЧОРУК ДЭЭШ ҮНҮЦЕРНИ БЭЭР ДЭЭРЗИНГЕ БҮЗҮРЕДИМ.

(Халас үндезинге парлаан).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

2007 чылда Тыва Республикага Иениң хүнүн болгаш Делегейниң инвалидтер хүнүн белеткээр болгаш эрттирер дугайында

2007 чылдың ноябрь 15 №336-а Кызыл хоорай

1. Тыва Республикага дараазында декадаларны:
 - 2007 чылдың ноябрь 17-ден 27-ге чедир Иениң хүнүнге тураскааткан декаданы;
 - 2007 чылдың декабрь 1-ден 10-га чедир Делегейниң инвалидтер хүнүнге тураскааткан декаданы эрттирер.
2. 2007 чылда Тыва Республикага Иениң хүнүн болгаш Делегейниң инвалидтер хүнүн белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле органнастыг комитетти тургузар болгаш ооң составын доктаадыр (мында капсырган).
3. Мында капсырган:
 - 2007 чылда Тыва Республикага Иениң хүнүн белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле (капсырган);
 - 2007 чылда Тыва Республикага Делегейниң инвалидтер хүнүн белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле (капсырган) хемчеглерниң план-

- нарын доктаадыр.
4. Кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның чагыргаларына Иениң хүнүнге болгаш Делегейниң инвалидтер хүнүнге тураскааткан хемчеглерни эрттирерин органнастыг комитеттин болгаш кылып чоруткан ажылдарының дугайында информациязын 2007 чылдың декабрь 15-ке чедир Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга киирер.
5. Бо айтышкыны «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.
6. Бо айтышкыны күүселдезиниң контролжон Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга дагзыр. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хүлээлгезин күүседип турар И.ЧУЧЕВ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың ноябрь 15-те №336-а айтышкыны-биле бадмылаан

2007 чылда Тыва Республикага Иениң хүнүн болгаш Делегейниң инвалидтер хүнүн белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле органнастыг комитеттин СОСТАВЫ

- А.П.Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, даргазы;
- К.Т.Даваа — Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының сайыды, даргазының оралакчызы;
- О.П.Тулуш — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплексстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелиниң килдис начальниги, харысалгалыг секретары;
- В.О.Донгак — Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының сайыды;
- А.Х.Доржу — Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш спорт талазы-биле агентилелиниң директорунун оралакчызы;
- О.В.Доржу — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы;
- Р.Д.Доржу — Кызыл хоорайның мэриниң хүлээлгезин күүседип турар (дугуржулга-биле);
- П.А.Морозов — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыды;
- А.Д.Ондар — Инвалидтерниң Тывада республиканың хөй-ниити организациязының даргазы (дугуржулга-биле);

- А.Д.Ооржак — Тыва Республиканың Кадык-камгалал сайыды;
- Л.Ч.Спиридонова — «Медицина-социалдыг хыналданың Тыва Республика талазы-биле кол бюрору» ФКА-ның удуртукчузу, (дугуржулга-биле);
- А.В.Сухов — Күрүнең албан чериниң — Россия Федерациязының Социал камгаладылга фондузунун Тыва Республика талазы-биле девискээр салбырының эргелекчизи (дугуржулга-биле);
- Б.А.Тугур-оол — Күрүнең албан чериниң — Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбырының эргелекчизи (дугуржулга-биле);
- Л.М.Федорова — «Донмас-Суг» инвалидтерниң кызыгаарлыг харысалгалыг нитилелиниң директору (дугуржулга-биле);
- А.Б.Хертек — Согурларның Тывада девискээр хөй-ниити организациязының даргазы (дугуржулга-биле);
- А.И.Чымба — «БКТРК «Тыва» ККБ-ниң салбырының директорунун хүлээлгезин күүседип турар (дугуржулга-биле);

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың ноябрь 15-те №336-а айтышкыны-биле бадмылаан

2007 чылда Тыва Республикага Иениң хүнүн белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң ПЛАНЫ

ч/е №	Хемчеглерниң аттары	Эрттирер чери болгаш ай, хүнү, чылы	Күүселдезин харыылаар
1.	Иениң хүнүнге тураскааткан «Өг-бүлениң алаң-тозу» өг-бүлө чогаалының республика фестивалын эрттирер	2007 ч. ноябрь 24 (түннел чадазы) Улустан чогаадылга бажыны	ТР-ниң Культура яамызы, ТР-ниң Күш-ажыл яамызы, кожууннарның болгаш хоорайларның чагыргалары (дугуржулга-биле)
2.	Хөй ажы-төлдүг иелер-биле, «Херэзженнер эвилели» хөй-ниити каттыжышкынының кижигүннери-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының ужур-ажылгаларын органнастаар болгаш эрттирер	2007 ч. ноябрь	ТР-ниң Күш-ажыл яамызы, Кызыл хоорайның мэриязы (дугуржулга-биле), «Херэзженнер эвилели» ТРХНО (дугуржулга-биле)
3.	Республиканың кол спортсменнер-иелерин шаңнаарын эрттирер	2007 ч. ноябрь 23, «Херел» спортзалы	ТР-ниң Күш-ажыл яамызы
4.	Республиканың чогаадылгалар конкурзуун эрттирер «Иениң чылыг холдары» (6 хардан 12 харга чедир уругларга), «Келлир үеде бодумнуң өг-бүлениң канчаар көрүп турар мен» (12 хардан 17 харга чедир уругларга), «Бодумнуң кырган-авам дугайында чугаалаан (азы кырган-адам дугайында)»	2007 ч. ноябрь 23, «Херел» спортзалы	ТР-ниң Күш-ажыл яамызы
5.	Ортумак өөредилге черлериниң, профессионал училищелерниң болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарының «Иениң сөзү» деп чогаадылгаларының республика конкурзуун эрттирер	2007 ч. ноябрь 1-ден 20-ге чедир, өөредилге черлери	ТР-ниң Өөредилге яамызы
6.	«Делегей - уругларның кара-биле» деп чуруктарның республика конкурзуун уруглар аразына эрттирер	2007 ч. ноябрь 1-ден 20-ге чедир, өөредилге черлери	ТР-ниң Өөредилге яамызы
7.	Кызыл хоорайның тергин иелериниң фото-делгелени органнастаар	2007 ч. ноябрь 23-те, Кызыл хоорайның мэриязы	Кызыл хоорайның Социал камгалал комитетиниң өг-бүлө килдизи (дугуржулга-биле)
8.	«Тергин ие-башкы, кижизидикчи», «Тергин ие-эмчи», «Тергин ие-албан-хаакчыт», «Тергин ие-бажың ээзи», «Тергин ие-бизнес-леди», «Тергин хөй ажы-төлдүг ие» оон-даа еске номинацияларга МИЧ-ке дамчыдылгалары органнастаар	2007 ч. ноябрь айның дургузунда	Кызыл хоорайның Социал камгалал комитетиниң өг-бүлө килдизи, организацияларның болгаш албан черлериниң удуртукчулары (дугуржулга-биле)
9.	«Кызаа арга-шинектиг уругларның комплексстиг келдеринге ада-мениң ролу болгаш хүлээлгезини ада-иелер конференциязын эрттирер	2007 чылдың ноябрь 15-те Төптүн баазазына	Кызаа арга-шинектиг уругларның келдеридир медицина-социалдыг республика төвү
10.	Кызаа арга-шинектиг уругларның «Мээң авам» деп чуруктар делгелгезин органнастаар	2007 чылдың ноябрь 15-те Төптүн баазазына	Кызаа арга-шинектиг уругларның келдеридир медицина-социалдыг республика төвү
11.	«Хозяюшка» төптүн кижизидикчилериниң аваларының аразына конкурсту болгаш уругларның кылган ажылдарының делгелгезин эрттирер	2007 ч. ноябрь 24-те «Гуманный» төптүн баазазына	Назы четпээнерниң социал келдерелиниң хоргадаар черлиг «Гуманный» республика төвү
12.	Дараазында байырлыг хемчеглерни эрттирер: «Бүгү чүве авамга» өг-бүлө ужулдарың; «Авамның холдары» чогаалчы ажылдар делгелгезин; Уругларның уран чүүл школазының	2007 чылдың ноябрь 24	Кызыл хоорайның Культура талазы-биле комитеди, Өөредилге талазы-биле комитеди, Социал камгалал талазы-биле комитеди

кижизидикчилериниң чуруктар делгелгезин; конкурстарның болгаш чогаадылгаларының тилекчилерин шаңнаар; Кызыл хоорайның идепкейлиг херээженнерин хүндүткөп байырлаар; байырлыг концертти; өг-бүлө-биле көөр киносеансты эрттирер.			
13. Аваларның кылган чемнериниң делгелгезин, «Найырал» элээдилер клубунун концертин органнастаар.	2007 чылдың ноябрь 23 Улуг-Хем кожуунун Шагонар хоорай, Культура ордузу	Улуг-Хем кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
14. Уругларның ажылдарының «Уран холдар» деп делгелгезин органнастаар.	2007 ч. ноябрь 20-де Төптүн баазазына	Улуг-Хем кожуунун Өг-бүлөгө болгаш уругларга социалдыг дуза төвү	
15. «Аялганы тывыңарам» оюнну, байырлыг кежээни эрттирер	2007 ч. ноябрь 20-де Өвүр кожуунун Хандагайты суурунун Культура ордузунга	Өвүр кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
16. Эвээш хандырылгалыг өг-бүлелерниң аразына каасталга-эт-херексел кылырын уран чүүлүнүң делгелгезин органнастаар.	2007 чылдың ноябрь 22-де Барыын-Хемчик кожуунун Кызыл-Мажалык суурунун Культура ордузу	Барыын-Хемчик кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
17. Хөй ажы-төлдүг иелер аразына конкурсту эрттирер.	2007 ч. ноябрь 21-де Бай-Тайга кожуунун Тээли суурунун культура ордузу	Бай-Тайга кожуунун Өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвү	
18. «Өг-бүлениң чедимче чогуң профилакталаар» темага асоциал чурумунг херээжен улус-биле профилактитиг чугааны чорудар	2007 ч. ноябрь 15-те Төптүн баазазына	Бай-Тайга кожуунун Өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвү	
19. Ийис уругларлыг бажыңарга барып дузалал-хыналданы чорудар, белектерни бээр	2007 чылдың ноябрь айының дургузунда	Бай-Тайга кожуунун Өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвү	
20. Хөй ажы-төлдүг иелерге парикмахерин болгаш даараныкчының халас ачы-дузазын чедирерин органнастаар.	2007 чылдың ноябрь 25-те, Эрзин кожуунун Эрзин суурунун Культура ордузунга	Бай-Тайга кожуунун Өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвү	
21. «Супер-ава» деп кожуун конкурзуун эрттирер	2007 чылдың ноябрь 25-те, Эрзин кожуунун Эрзин суурунун Культура ордузунга	Эрзин кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
22. «Иениң буян чаражы» кожуун конкурзуун эрттирер	2007 чылдың октябрь-ноябрь айларында	Чеди-Хөл кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
23. Чедимчелиг эвес өг-бүлелерлиг херээженер аразына спорт эстафетазы эрттирер	2007 чылдың ноябрь 9-та Бай-Хаак суурунун ортумак школазының спорт залы	Танды кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле), Танды кожуунун өг-бүлелеринге болгаш уругларга социал дуза төвү	
24. Инвалид уругларлыг иелерге чогаадыкчы кежээни эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 26-да, Тожу кожуунун Тоора-Хем суурунун Культура ордузунга	Тожу кожуунун Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелели, Тожу кожуунун өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвү	
25. 2007 ч. ноябрь, октябрь айларында уругларлыг апарган аныктар иелерге «Иениң капиталы» сертификаттарны тыпсыры.	2007 чылдың ноябрь 23-те, Тожу кожуунун чагыргазының хуралдаар залы	Тожу кожуунун өг-бүлө бүрткээр чери.	
26. «Восславим женщину, чье имя - Мать!» тематиктиг кежээни эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 23-те Каа-Хем кожуунун Сарыг-Сеп суурунун Культура ордузунга	Каа-Хем кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
27. Каа-Хем кожуунун поликлиниказына болгаш ФАП-тарына кадык амыдырап-чурттаарының, арагалаашкынының болгаш социал ужур-уткалыг аарыгларны профилакталаар талазы-биле «ажык эжиктер хүнүн» эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 15 - 25 хүнеринде	Каа-Хем кожуунун Төп кожуун эмнелгези.	
28. Херээженер аразына волейболга, «Хөг-луг старттар» маргылдаалары эрттирер.	2007 ч. ноябрь 24-25 хүнеринде	Каа-Хем кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
29. Кырган-авалар хүнүн эрттирер	2007 ч. ноябрь 23-те Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаана коорайының Культура ордузунга	Чөөн-Хемчик кожуунун Пенсия эргелели, Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелели.	
30. Башкыларның болгаш эмчилерниң өг-бүлө династиязының кежээни эрттирер	2007 чылдың ноябрь 22-де Чөөн-Хемчик кожуунун Культура ордузу	Чөөн-Хемчик кожуунун чагыргазы, «Салгал» төвү	
31. Кожуунун тергин иелерин хүндүткөп байырлаар.	2007 чылдың ноябрь 20-де Төптүн баазазына	Чөөн-Хемчик кожуунун өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвү.	
32. «Өгбелеривис дугайында чүңү билир бис» өг-бүлө альбомнарының конкурзуун эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 21-де, Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаана коорайының «Салгал» төвүне	Чөөн-Хемчик кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
33. «Булут аразында хүн караа чылыг, улус аразында ава караа чымчак» байырлыг кежээни эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 24-те Чөөн-Хемчик кожуунун Культура ордузунга	Чөөн-Хемчик кожуунун культура килдизи, херээженнер чөвүлели.	
34. «Авамга мен ырлап берейн» кожуунун ырылар конкурзуун эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 24-те Чаа-Хөл кожуунун Ак-Дуруг суурунун Культура ордузунга	Чаа-Хөл кожуунун культура килдизи	
35. Херээжен командалар аразына баскетболга спортчу маргылдаалары эрттирер	2007 чылдың ноябрь 26-да Чаа-Хөл кожуунун ортумак школазының спорт залы	Чаа-Хөл кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)	
36. «Авамга йөрээл» байырлыг кежээни, кожуунун маадыр-иелерин хүндүткөп байырлаарын эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 27-де Чаа-Хөл кожуунун Чаа-Хөл суурунун Культура ордузунга	Чаа-Хөл кожуунун чагыргазы	
37. «Мээң чылдарым - мээң байлаам» деп кожуунун маадыр-иелериниң стенидин долдулар	2007 чылдың ноябрь 15-ке чедир	Чаа-Хөл кожуунун херээженнер чөвүлели	
38. «Иени - Херээжен кижини алдаржыдаалыңар!» байырлыг концерт	2007 чылдың ноябрь 26-да, Мөңгүн-Тайга кожуунун Мугур-Аксы суурунун Культура ордузунга	Мөңгүн-Тайга кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле), херээженнер чөвүлели	
39. «Хүннүгүде чылыг, авалыг эки» деп темага уругларның чогаадылгалар конкурзуун эрттирер	2007 чылдың ноябрь 20-ге чедир.	Мөңгүн-Тайга кожуунун өөредилге албан черлери, Кожуунун өг-бүлелерге болгаш уругларга социал дуза төвү.	
40. «Супер-ава - 2007», «Супер-кырган-ава-2007» кожуун конкурзуун эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 23-те Мөңгүн-Тайга кожуунун Культура бажыны.	Мөңгүн-Тайга кожуунун өг-бүлелерге болгаш уругларга социал дуза төвү.	
41. «Үш салгалдын харылзаазы» деп байырлыг кежээни хөй ажы-төлдүг иелерниң киржилгези-биле эрттирер.	2007 чылдың ноябрь 25-те Кызыл кожуунун Каа-Хем суурунун Солан-оол Базыр-оол аттыг Культура ордузунга	Кызыл кожуунун культура килдизи, Кызыл кожуунун херээженнер чөвүлели	

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың ноябрь 15-те

№336-а айтышкыны-биле бадылаан

2007 чылда Тыва Республикага Делегейниң инвалидтер хүнүн белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң

П Л А Н Ы

Ч/е №	Хемчеглерниң аттары	Эрттирер чери болгаш ай, хүнү, чылы	Күүселдезин харыылаар
1.	Инвалидтерниң социал деткимчезиниң хемчеглерин тайылбырлаарының талазы-биле «дорт эфирни» чогуур ямылар болгаш албан черлери-биле эрттирер	2007 чылдың декабрь 3-те, 8.00 шакта «БКТРК «Тыва» ККБ-ниң салбыры	ТР-ниң Күш-ажыл ямызы, ТР-ниң Кадыкшыл ямызы, РФ-тиң Пенсия фондузунун ТР-де салбыры (дугуржулга-биле), РФ-тиң Социал камгаладылга фондузунун ТР талазы-биле салбыры – күрүнениң албан чери (дугуржулга-биле), «Медицина-социал хыналданың ТР талазы-биле кол бюрозун» ФКА (дугуржулга-биле), ТР-ниң Күрүнениң ажилга Хаара тудар албанының агентилели.
2.	Чиигелделер бээриниң болгаш медицина-социал келдерелиниң айтырыгларының талазы-биле «ажык эжиктер хүнүн» инвалидтерге болгаш оларның өг-бүлелеринге эрттирер.	2007 ч. декабрь 3-7 хүннеринде, 9.00-16.00 шактарда, ТР-ниң Күш-ажыл ямызы, хуралдаар залдың оран савазы.	ТР-ниң Күш-ажыл ямызы, ТР-ниң Кадыкшыл ямызы, РФ-тиң Пенсия фондузунун ТР-де салбыры (дугуржулга-биле), РФ-тиң Социал камгаладылга фондузунун ТР талазы-биле салбыры – күрүнениң албан чери (дугуржулга-биле), «Медицина-социал хыналданың ТР талазы-биле кол бюрозун» ФКА (дугуржулга-биле), ТР-ниң Күрүнениң ажилга Хаара тудар албанының агентилели.
3.	«Изиг шугум» ажылын организастаар.	2007 ч. декабрь 3-7 хүннеринде, 9.00-16.00 шактарда, ямылар болгаш албан черлери боттарының ажылчын телефоннары-биле «изиг шугум» ажылын организастаар.	ТР-ниң Күш-ажыл ямызы (5-14-95, 5-36-85, 5-36-92), Кадык камгалал ямызы (5-12-28), РФ-тиң Социал камгаладылга фондузунун ТР талазы-биле салбыры – күрүнениң албан чери (дугуржулга-биле), ТР-ниң Күрүнениң ажилга Хаара тудар албанының агентилели (2-11-92).
4.	Инвалидтерниң хөй-ниити организацияларынга келдерел хемчеглерин эрттирерде сан-хөө деткимчезин көргүзөр.	2007 чылдың декабрь ай дургузунда	ТР-ниң Күш-ажыл ямызы, БСН, БДН, БИН хөй-ниити организациялары (дугуржулга-биле)
5.	Делегейниң инвалидтер хүнүнге тураскааткан рекламалыг роликти салыр.	2007 чылдың декабрь 1-2-хүннеринде «БКТРК «Тыва» ККБ-ниң салбыры (хүнде ийи катал)	ТР-ниң Күш-ажыл ямызы, БИН хөй-ниити организациялары (дугуржулга-биле)
6.	«Кады бис шуптузун шыдаар бис» уран чүүл чогаадылгазының фестивалын эрттирер.	2007 чылдың декабрь 7, 11.00 – 14.00 шакта, Улус чогаадылга бажынының концерт залы	ТР-ниң Культура ямызы, ТР-ниң Күш-ажыл ямызы
7.	Чуртталганың берге байдалында келген инвалидтерге аш-чем айма-биле адрестиг дузаны кадар.	2007 чылдың декабрь ай дургузунда	РФ-тиң Пенсия фондузунун ТР талазы-биле салбыры (дугуржулга-биле).
8.	Инвалидтерге спортчу хемчеглерни эрттирер.	2007 чылдың декабрь 7-9 хүннеринде «Ирбис» теннис федерациязы	ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилели
9.	«Айлаң куш» кожуун конкурзу эрттирер	2007 чылдың декабрь 1-ден 10-га чедир, Чаа-Хөл суурнун Культура ордузу	Чаа-Хөл кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
10.	Делегейниң инвалидтер хүнүнге тураскааткан байырлыг кезээни эрттирер.	2007 чылдың декабрь 10-да Чаа-Хөл суурнун Культура ордузу	Чаа-Хөл кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
11.	Инвалидтерниң чуртталганың массалыг информация чепсектеринге чырыдар.	2007 чылдың декабрь ай дургузунда	Ак-Довурак хоорай чагыргазы (дугуржулга-биле)
12.	«Тергин танцы», «Тергин ыры» конкурстары эрттирер.	2007 чылдың декабрь айының дургузунда, Ак-Довурак хоорайның Культура ордузу.	Ак-Довурак хоорайның чагыргазы (дугуржулга-биле)

13.	Инвалидтер аразына шахматка маргылдаа эрттирер.	2007 чылдың декабрь айының дургузунда	Ак-Довурак хоорайның чагыргазы (дугуржулга-биле)
14.	Кожуунун, суурларның болгаш социал албан черлериниң удуртукчуларының киржилгези-биле инвалидтерниң социал айтырыгларының талазы-биле «тегерик столду» эрттирер.	2007 чылдың декабрь 3-те	Эрзин кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
15.	Байырлыг кезээни эрттирер.	2007 чылдың декабрь 3-те Эрзин суурнун Культура ордузу	Эрзин кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
16.	«Алдын холдар» конкурзу эрттирер.	2007 чылдың декабрь 1-15 хүннеринде, Кызыл-Мажалык суурнун Культура ордузунга	Барыын-Хемчик кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
17.	Инвалидтер аразына шахматка байырлалды эрттирер.	2007 чылдың декабрь 10-да	Барыын-Хемчик кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
18.	«Сеткилдин ханызындан» байырлыг кезээни суурларга эрттирер.	2007 чылдың декабрь 10-15 хүннеринде, көдээ клубтарга	Барыын-Хемчик кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
19.	«Бүзүрел» төптүн баазына «бүзүрел телефонун» ажылын организастаар.	2007 чылдың декабрь 4-5 хүннеринде	Таңды кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
20.	Инвалидтерниң аразына чурук болгаш каасталганың уран чүүл ажылдарының делгелгезин организастаар.	2007 чылдың декабрь 4-5 хүннеринде	Таңды кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
21.	Чиигелдер бээриниң болгаш медицина-социал келдерел айтырыгларының талазы-биле инвалидтерге «ажык эжиктер хүнүн» организастаар болгаш эрттирер.	2007 чылдың декабрь айының дургузунда	Таңды кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
22.	Шашкилерге болгаш стол теннинге кожуун маргылдааны эрттирер.	2007 чылдың декабрь 8, «Челээш» элээдилер клубу	Таңды кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
23.	Инвалидтер хүнүнге тураскааткан байырлыг концерт	2007 чылдың декабрь 1-10 хүннеринде	Сүт-Хөл кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
24.	Инвалидтерниң, инвалид уругларның аразына хол-биле кылган ажылдарның делгелге-ярмарказын организастаар.	2007 чылдың декабрь 1-10 хүннеринде	Сүт-Хөл кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
25.	Инвалидтер, инвалид уруглар аразына шахмат маргылдааны эрттирер.	2007 чылдың декабрь 3-6 хүннеринде	Каа-Хем кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
26.	Инвалидтер хүнүнге тураскааткан байырлыг концерт	2007 чылдың декабрь 3-10 хүннеринде	Тес-Хем кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
27.	Инвалидтер аразына шахматка маргылдаа	2007 чылдың декабрь 3-10 хүннеринде, Культура бажыны	Мөңгүн-Тайга кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
28.	Инвалидтер хүнүнге тураскааткан байырлыг концерт	2007 чылдың декабрь 3-10 хүннеринде	Мөңгүн-Тайга кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
29.	«Ажык эжиктер» хүнүн эрттирер	2007 чылдың декабрь 3-10 хүннеринде, кожуунун күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелели	Мөңгүн-Тайга кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
30.	Инвалидтер-биле ужуражылгаларны организастаар болгаш эрттирер	2007 чылдың декабрь айының дургузунда	Өвүр кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
31.	Инвалидтер хүнүнге тураскааткан байырлыг концерт	2007 чылдың декабрь 15-те	Өвүр кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
32.	Инвалидтер хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралды эрттирер	2007 чылдың ноябрь 1-де, Мөрген-Херел Монгуштуң адын эдилээн Культура бажынына	Чөөн-Хемчик кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
33.	Ырылар болгаш шүлүктөр конкурзу эрттирер.	2007 чылдың декабрь 10-да	Чөөн-Хемчик кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
34.	«Уран холдар» делгелгени организастаар.	2007 чылдың декабрь ай дургузунда	Чөөн-Хемчик кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
35.	Инвалид уругларның тергин чуруктун, тергин көргүзүшкүнүн конкурстарын эрттирер.	2007 чылдың декабрь 1-10 хүннеринде	Тожу кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
36.	Байырлыг концертти эрттирер	2007 чылдың декабрь 10-да, Культура бажыны	Бай-Тайга кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)
37.	Инвалид уругларга тренинг эрттирер	2007 чылдың декабрь 1-10 хүннеринде	Бин-Хем кожуунун чагыргазы (дугуржулга-биле)

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республикага хамааты байдал актыларын бижир органнарны тургузарының болгаш ажил-чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 15-те чүлдүг деп көргөн

1 чүүл
2000 чылдың июль 4-те №545 «Тыва Республикага хамааты байдал актыларын бижир органнарны тургузарының болгаш ажил-чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2000 чылдың июль 13-те; 2002 чылдың апрель 4-те; 2005 чылдың декабрь 3-те; 2006 чылдың август 3-те; 2007 чылдың июнь 16-да; «Шын», 2005 чылдың ноябрь 29-та; 2007 чылдың июнь 5-те) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1 чүлдө:
«1 чүүл. Тыва Республиканың хамааты байдал актыларын бижир органнарның системазы»;
б) 1 пунктуну дараазында редакция-биле бижирер:
«1. Тыва Республиканың хамааты байдал актыларын бижир органнарның системазы: баш билир айтырыгларының хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы;
баш билир айтырыгларының хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы;
баш билир айтырыгларының хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы»;
2) 3 чүлдү дараазында редакция-биле бижирер:

«3 чүүл. Баш билир айтырыгларының хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы»;
1. Баш билир айтырыгларының хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы аңаа даандырган сорулгаларга дүүштүр:
хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ХБАБ-тың килдистериниң ажылын организастаар;
ХБАБ-тың килдистериниң шынчыгы отчеттуң документилери-биле хандылар;
шынчыгы отчеттуң херечилелдеринин, акт бижилгезинин бирги болгаш ийги экземплярларының, төрүтүнгениниң азы өлгениниң дугайында номнарның учедун чорудар;
кожууннарда болгаш хоорай округтарында ХБАБ килдистериниң удуртукчулары ажил-агыйын хүлээдиң турда (оларны ээлеп турар албан-дужаалындан хостал турда), шынчыгы отчеттуң херечилелдериниң бланкыларының дамчыдылгазын боттандылар;

актылар номнарның камгалалын, бижилгелер актыларын барының дугайында катал кылган херечилелдериниң болгаш справкаларның бижилгезин организастаар;
бижилгелер актыларын ийги экземплярларының доктааткан чурум езугаар өскерилгелерни, немелделерни, эдилгелерни кириер;
хамааты байдал актыларын күш чок болдурар;
хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң дугайында статистиктиң отчетту тургузар, ону доктааткан чурум езугаар статистика органнарына, өске-даа күрүнө органнарына бээр;
ХБАБ органнарының харыылаар айтырыгларына хамааржыр айтырыглар шиптирлээшкенин көрүзүндө эртем организацияларын, эртемденерни болгаш специалистерни хаара тудар;
ХБАБ органнары өг-бүлө хоойлужудулгазын ажылаарының практиказын өөренип көөр болгаш түнээр;
хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң айтырыгларының талазы-биле хамаатылар хүлээп алышының чорудар;
хамаатыларның саналдарын болгаш билдириндерин үезинде көөрүн организастаар, оларга хамаарыштыр чогуур шиптирлерни хүлээп алыр;
ХБАБ органнарының ажилдакчыларының хөделишкенин (хөделишкени чок чорунга) хамааржыр хомудалдарны көөр;
хоойлужудулгага дүүштүр өске-даа эргелерни боттандылар.
3. Баш билир айтырыгларының Тыва Республиканың девискээринге хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органының удуртукчузу хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң адырында күрүнө политиказын ажилдап кылыр база боттандылар болгаш нормативти хоойлу-дүрүмүң таарыштырылга талазы-биле хүлээлгелер боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың бүрүн эргелиг федералдыг органы-биле дугуржулга езугаар Тыва

Республиканың Чазааның Даргазы томуйлаар.
Баш билир айтырыгларының Тыва Республиканың девискээринге хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органының удуртукчузу;
ХБАБ органнарының ажил-чорудулгазының ниити удуртулгазын боттандылар;
шаттыг расписаниени бадылаар;
Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктааткан чурум езугаар ажилдакчыларны албан-дужаалга томуйлаар болгаш хостаар;
бодунуң баш билир айтырыгларының иштинге дужаалдар үндүрер;
чарыгдалдарның бадылаттыг сметазының иштинге акша-хөреңгиниң башкарыкчызы болур;
хоойлужудулгага дүүштүр өске-даа эргелерни боттандылар»;
3) 4 чүлдү дараазында редакция-биле бижирер:
«4 чүүл. Кожууннарда болгаш Кызылда база Ак-Довуракта хоорай округтарында ХБАБ-тың килдистерини
1. Кожууннарда болгаш Кызылда база Ак-Довуракта хоорай округтарында ХБАБ-тың килдистерин чогуур кожууннарның болгаш Кызылда база Ак-Довурак хоорай округтарының девискээрлеринге хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелини боттандылар.
2. ХБАБ килдистерин:
Баш билир айтырыгларының Тыва Республиканың девискээринге хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органына хамааты байдалдың актыларын күрүнө бүрүткелиниң дугайында отчеттарны, а ол ышкаш доктааткан хуу-саалдарга күрүнө статистиказының органнарының чурттакчы чонун чайгаар шимчээшкениниң дугайында медээлерни чорудар»;
(Уланчызы 8-ки арында).

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ФЕДЕРАЛДЫГ ХУРАЛЫНЫҢ КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫ ЧАА КИИРГЕН ЧҮҮЛДЕР

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларын долузу-биле дең-дески соңгулда системазының үндезинге эрттирери көрдүнгөн. Ол мурнунда ажыглап турган холуштак системаның четпес чүүлдерин (соңгукчуларның хөй кезиниң бадылаашкынарнын чидирер, административтиг курлавырны ажыглаар, соңгуктан депутаттарның боттарының соңгукчулары-биле харылзааның кудуку деңгели дээн чижектиг чүүлдерни) ажып эртер арганы бээр.

Фракцияже кирип турар Күрүне Думазының депутады Күрүне Думазының депутады кылдыр кандидаттарның федералдыг даңзызының составына соңгуктаны чүгле ол политиктиг партияның кежигүнү бооп болур. Күрүне Думазының депутады фракцияның составындан үнгөн таварылгада, ооң эргелери

Кандидаттарның федералдыг даңзызын депшиткен политиктиг партия теле-дамчыдылга чорудуп турар организацияларның каналдарына аңаа суртаал материалдары көргүзөр эфир үезин:

1) кандидаттарның федералдыг даңзызына (кандидаттарның федералдыг даңзыларына) удур бадылаашкын кылыр кыйгырыглар тарадыр;

2) бир эвес ол азы өске кандидаттарның федералдыг даңзызы депутаттар мандаттарының хуваалдазынга киржир эргени алган, кандидаттарның федералдыг даңзызынче кирген ол азы өске кандидат (олар азы өске кандидаттар) соңгуктан (соңгуктурган) таварылгада, бооп болгу дег багай түңнелдерни бижиир;

3) кандидаттарның федералдыг даңзызын депшиткен кайы-бир политиктиг партия, кандидаттарның федералдыг даңзызынче кирген кайы-бир кандидат (кайы-бир кандидаттар) дугайында багай тайылбырларлыг чүүлдер-биле холбашкан дыңнадыглар көвүдөп турар медээни тарадыр;

4) кандидаттарның федералдыг даңзызын депшиткен политиктиг партияга, кандидаттарның федералдыг даңзызынче кирген кандидатка (кандидаттарга) соңгукчуларның багай хамаарылгазын тургузарына идиг болур медээни тарадыр сорулгага ажыглаар эргези чок.

Күрүне Думазының депутады кылдыр:

1) аар болгаш (азы) онза аар кем-херек үүлгедишкенин кылганы дээш хосталгазын казыттырып шииттирген болгаш бадылаашкын хүнүнде айыттыгган кем-херек үүлгедишкени дээш ап кагдынмаан болгаш үзе олурбаан шииткелдиг;

2) Россия Федерациязының Кеземче кодекизи-биле көрдүнгөн экстремисчи угланыышкынныг кем-херек үүлгедишкенин кылгаш, шииттирген болгаш бадылаашкын хүнүнде айыттыгган кем-херек үүлгедишкени дээш ап кагдынмаан болгаш үзе олурбаан шииткелдиг;

3) Россия Федерациязының Кеземче кодекизи-биле көрдүнгөн административтиг корум-чурум үрээшкенин кылганы дээш административтиг кеземчеге онаашкан болгаш бир эвес Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларына бадылаашкын ол кижиниң административтиг кеземчеге онаашкан үези төнчүжеге чедир хуусаада эрткен болза;

4) «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» хойлуда көрдүнгөн экстремисчи ажыл-чорудулга шынарлары бар соңгулда мурнунуң суртаалы-биле холбашкан кызыгаарлаашкынарны хажыткан барымдааны судтуң күштүг болуп кирген шиитпири-биле аңаа хамаарыштыр илереткен болгаш бир эвес айыттыгган хажыдыышкынар, бир болза хөделишкенин бадылаашкын хүнүнге чедир дөрт чыл хуусаадан ашлайн турар үеде үүлгеттинген болза, Россия Федерациязының хамаатызы соңгудар эргези чок.



Сааржылга чок организациялар политиктиг партияларга, оларның девискээр салбырларына, а ол ышкаш соңгулда фондурларынга өргүлдер кылырынга кызыгаарлаашкынар доктааттыгган.

Кандидаттарның федералдыг даңзызын бүрүткээринге ойталаашкынга чаа үндезин кылдыр политиктиг партияның, ооң бүзүреттирген кижизиниң, бүрүн эргелиг төлээзиниң, а ол ышкаш оларның даалгазы-биле хөделип турган өске-даа кижиниң азы организацияның соңгукчуларны хээлилеп турганының, ооң иштинде саң-хөө айтырыгларының талазы-биле, суд шиитпири-биле тодараткан барымдаазы көрдүнгөн.

Политиктиг партия кандидаттарның федералдыг даңзызынче өске политиктиг партияларның кежигүннери болур кижилерни кирир эрге чок.

«Шуптузунга удур» деп бадылаашкынны күш чок болдурган. «Кандидаттарның бүгү федералдыг даңзыларына удур» деп графаны соңгулда бюллетенинден ап каапкан.

Политиктиг партия кандидаттарның чүгле чаңгыс федералдыг даңзызын депшидер эргелиг болур кызыгаарлаашкынны кириген.

Даштыкы күрүнениң хамаатызы эргелиг, бир болза Россия Федерациязының хамаатызының даштыкы күрүнениң девискээринде доктаамал чурттап турар эргезин бадыткап турар чурттаар эргелиг шынзылгалыг азы өске-даа документилик Россия Федерациязының хамаатызы Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутадына соңгудар эрге чок, а ол ышкаш соңгулда комиссиязының бадылаар азы чөвүлээр эргелиг кежигүнү бооп болбас.



Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының кежигүннери дээди юридиктиг эртемниг болурунун дугайында негелдени ап каапкан өскерилгени кириген.

Бир эвес соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның ниити санындан соңгукчуларның киржилгеи 25 хуудан эвээш эвес болза, соңгулдаларны эрткен деп санаар деп хойлуу нормазын ап каапкан.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының белеткелин болгаш эрттирилгезин таарыштырып турар федералдыг хойлулар:

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында»

«Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында»

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ФЕДЕРАЛДЫГ ХУРАЛЫНЫҢ КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫН ШИЛИП АП ТУРА, СОҢГУКЧУНУҢ БИЛИП АЛЫР УЖУРЛУГ ЧҮҮЛДЕРИ



Соңгулда комиссиязы – хоойлуда доктааттыг хуусаада болгаш чурум езугаар тургузар база соңгулдаларның белеткелин болгаш эр-тирилгезин организаастаар база хандырап коллегиялдыг орган болур.

Соңгулда системазы – делгемчиткен утказы-биле алырга, чоннуң эрге-чагыргазының органнары-биле холбашкан ниитилел харылзааларының системазы. Кыска утка-биле алырга, бадылаашкынның түңнелдерин доктааткан соонда, соңгулда органнарынга олуттарны хуваарының аргазы-дыр.

Соңгулда кампаниязы – Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларын томуйлаарының дугайында Россия Федерациязының Президентизиниң шиитпирин албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралына палаталарына соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге аңгылап берген федералдыг бюджеттиң акша-хөреңгилерин чарыгдаанының дугайында отчетту Россияның Төп соңгулда комиссиязының дужаар хүнүнге чедир үеде эрттирер соңгулдаларны белеткээриниң болгаш эрттирериниң талазы-биле ажыл-чорудулга болур.

Бүгү-ниити соңгулда эргези – Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарын соңгул алыр:

- * Россия Федерациязының 18 хар назы четкен бүгү хамаатыларының, судтуң шиитпир-биле харыысалга онаап болбас деп санадып турар болгаш хосталгазын казып шиидер черлерде чыдар хамаатылардан аңгыда, идепкейлиг соңгулда эргезин;

- * Россия Федерациязының бадылаашкын хүнүнде 21 хар назы четкен болгаш соңгулда хоойлужудулгазы-биле доктааттыг немелде кызыгаарлаашкынга дүгжүп турар бүгү хамаатыларның соңгудар эргезин демдегледип турар кол принцип болур.

Соңгуур эрге – Россия Федерациязының хамаатызының Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарын соңгуур эргези.

Электорат – бүгү деннелдиң соңгулдаларына тодаргай партия дээш бадылаар бөлүк соңгукчулар болур.

Соңгудар эрге – Россия Федерациязының хамаатызының Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутатына соңгудар эргези.



Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларына хамаатыларның соңгуур эргелери, ооң иштинде:

- * кандидаттарның федералдыг даңзыларын депшидеринге;

- * соңгулда мурнунуң агитациязынга;

- * соңгулдаларны эрттиреринге, соңгулда комиссиязының ажылынга хайгааралга, ооң иштинде бадылаашкыннарның түңнелдерин үндүреринге болгаш соңгулдаларның түңнелдерин тодарадырынга;

- * өске-даа соңгулда ажыл-чорудулгаларына киржир эргези.

Күрүне Думазының депутатына кандидат – Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының кежигүнүнге кордакчы кылдыр кандидаттарның федералдыг даңзызының составына хоойлу-биле доктааттыг чурум езугаар политиктиг партияның депшиткени, бир болза, Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының кандидаттарның федералдыг даңзызының составына бүрүткээни кижиге болур.



Дең-дески соңгулда системазы – бадылаашкынның түңнелдерин тодарадырының чуруму, ынчан төлээлекчилер органыче боттарының кандидаттарын депшидип үндүргөн партиялар аразына мандаттар хуваалдазын партияларның алган үннериниң санына дең-дески кылдыр чорудар.

Бадылаашкын – соңгулда чорудулгазының чадазы. Бадылаашкынны чаңгыс катап чорудар болгаш чажыт бадылаашкын кабиназынга азы тускай дериттинген черге соңгулда бюллетенин долдурарының аргазы-биле боттандыраар. Соңгукчу долдурган соңгулда бюллетенин бадылаашкынның таңма баскан (пломбулаан) турум хааржаанче, бир болза, үннер санаар техниктиг дериг-херекселди ажыглап турда, ынаар кирип сугар.

Соңгулдалар эрттирер турда, саазын эдилекчиге кылган бюллетеньер ажыглаар бадылаашкын орнунга, электронуг бадылаашкынны чорудуп болур.

Чажыт бадылаашкын – бадылап турар кижиниң күзел-сорук илередишкенинге контроль кылып болбас бадылаашкын-дыр.

Соңгулда чорудулгазы – бодунче:

- * соңгулдаларның томуйлаашкынын;
- * соңгулда участоктары болгаш соңгукчуларның даңзыларын тургузарын;

- * кандидаттарның федералдыг даңзыларының депшидилгезин болгаш бүрүткээшкенин;

- * соңгукчулар медээлээшкенин болгаш соңгулда мурнунуң агитациязын;

- * бадылаашкын чорудулгазын;

- * үннерниң санаашкынын болгаш бадылаашкынның түңнелдерин доктаадырын;

- * соңгулдаларның түңнелдерин тодарадырын болгаш депутат мандаттарны хуваарын кирип турар соңгулда системазының бир кол чүүлү болур.



Хайгааракчы – кандидаттарның федералдыг даңзызын бүрүткеткен политиктиг партияның бадылаашкын чорудулгазына, бадылаашкыннар санаашкынынга болгаш бадылаашкын чорудулгазының үезинде комиссияның өске-даа ажыл-чорудулгазына, ооң түңнелдерин доктаадырынга, бадылаашкыннарның түңнелдерин шын доктаатканын болгаш соңгулдаларның түңнелдерин тодарадырынга хынаар талазы-биле комиссияның ажыл-чорудулгазын кирибишаан, хайгаарал чорударына төлээлеткен Россия Федерациязының хамаатызы болур.

(Төңүзү. Эгеги 5-ки арында).

ХБАБ-тың килдистериниң ажил-чорудулгазын чаартыр, хамаатыларның хоойлу-дүрүмнүг хандырылганын денелин бедидер талазы-биле хемчеглер алыр;

өг-бүле тутканы-биле база чаш уругнуң төрүттүнгени-биле холбашкан өг-бүле езулалдарын болгаш байырлалдарын шингээдириниң талазы-биле хемчеглерни алыр;

өг-бүлени быжыглаарынче угланган хемчеглерни чорудар;

хамааты байдалдың бижидилгезиниң актыларын, хамааты байдалдың актыларын, бүрүткелиниң номунун, өске-даа документи-лериниң учедун болгаш камгалалын хандырат;

хамааты байдалдың актыларын бүрүткелиниң дугайында катап берип турар херчилелдерни болгаш актылыг бижимелдерниң барынын дугайында справкаларны бээр;

бодунуң баш билир айтырылганын иштинге хоойлу-дүрүм камгалаар органнар-биле, статистика, кадык камгалал, өөредилге органнары-биле, судтар-биле база өске-даа күрүне органнары-биле, тус чериниң бот-башкарылга органнары-биле демниг хөдөлип ажилдаар;

хамаатыларның болгаш организацияларның билдиринишкенин, кыйгырылганын көөр;

хоойлужудулга дүүштүр өске-даа эргелери боттандырат.

ХБАБ-тың килдистери оларга хүлээндирген сорулгаларны күүседип тургаш, бүдүрүлгелерден, албан черлеринден болгаш организациялардан хамааты байдалдың актылар бижидилгезинче, а ол ышкаш адын солугурунун талазы-биле өскерилгелер, немелделер, эдилгелер кириериниң талазы-биле материалдар белеткээринге эргежок чугула медээлерни болгаш документи-лерни негээр эргелиг.

3 ХБАБ-тың килдистери бодунуң ажил-чорудулгазында баш билир айтырылганынче хамааты байдалдың актыларын күрүне бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы органнастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганынң органигазынче отчеттуг болурлар.

«Чамдык категорияларның хамаатыларынга күрүнениң социал дузазының дугайында» Тыва Республиканың

4. ХБАБ-тың килдистерин баш билир айтырылганынче хамааты байдалдың актыларын күрүне бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы органнастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганынң органигазынче удуруткучузу албан-дужаалга томуйлаар килдистериниң удуруткучулары удурут.

ХБАБ-тың килдистериниң удуруткучулары: килдистерниң ажил-чорудулгазын ниити удурутулгазын боттандырат;

хамааты байдалдың актыларын бүрүткелиниң номнарын болгаш өске-даа документи-лериниң чогулгалыг камгалалы, учеду болгаш долдурулганы, а ол ышкаш херчилелдерни болгаш хамааты байдалдың актыларын бүрүткелиниң бланкыларын учеду, камгалалы болгаш чарыгалды, күрүне үндүрүүн шын тыртарынын чуруму дээш харысалгалыг болур.»;

4) 6 чүүлду дараазында редакция-биле бижири:

«6 чүүл ХБАБ органнарынның тургузуу ХБАБ органнарынның тургузуун баш билир айтырылганынче хамааты байдалдың актыларын күрүне бүрүткелиниң талазы-биле ажил-чорудулганы органнастаар ажил кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганынң органигазынче удуруткучузу саналдап кириргени-биле Тыва Республиканың Чазаның бадыйлаар.»;

5) 11 чүүлду дараазында уткалыг абзац-биле немээр:

«Субвенцияларны федералдыг бюджетти күүседиринге Россия Федерациязынның хоойлужудулгазы-биле доктааткан чурум езугаар Тыва Республиканың республика бюджетинче кирип шилчидер.».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүндүден эгелээш, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай № 377 УХ-11 2007 чылдың ноябрь 20.

Хоойлузунуң 9 чүүлүнге өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 15-те чүлдүг деп көргөн

1 чүүл
2004 чылдың декабрь 29-та № 1153 УХ-1 «Чамдык категорияларның хамаатыларынга күрүнениң социал дузазының дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2005 чылдың март 1-де) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 9 чүүлүнге өскерилгени, ону дараазында эдилге-биле биживишаан, кириер:

«9 чүүл. Күрүнениң социал дузазын чедирериниң хевирлери
Күрүнениң социал дузазын чедирерин дараазында хевирлерге боттандырат: акша төлээри (социал пособиелер, субсидиялар, ооң иштинде хамаатыларга чуртталга бажың-

нарынның болгаш коммунал ачы-дуза төлевирлеринге субсидиялар бээр, өске-даа төлөгелер); боттуг дуза (оттулар чүүл, аш-чем продуктулары, хеп, идик, эм-таң аймаа болгаш боттуг дузазын өске-даа хевирлери).»

2 чүүл
Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүндүден эгелээш, он хонук эрткен соонда, күштүг болур.

«Тыва Республикада назы четпээннериниң хайгаарал чогу болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарга удур хемчеглерниң системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга

өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 15-те чүлдүг деп көргөн

1 чүүл
2004 чылдың декабрь 29-та № 1165 УХ-1 «Тыва Республикада назы четпээннериниң хайгаарал чогу болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарга удур хемчеглерниң системазының дугайында» («Тувинская правда», 2005 чылдың март 25-те; «Шын», 2006 чылдың март 23-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 8 чүүлде:
а) 1 кезээнде:
2 пунктуда «, сайзыралында азы чурумунда хажыдышкынныг» деп сөстөрни «кадынын байдаты-биле аргалары кызыгаарлыг база (азы) чурумунда хажыдышкынныг» деп сөстөр-биле солугур»;

б) 2 кезээнде:
6 пунктуда «, сайзыралында азы чурумунда хажыдышкынныг» деп сөстөрни «кадынын байдаты-биле аргалары кызыгаарлыг база (азы) чурумунда хажыдышкынныг» деп сөстөр-биле солугур»;

1 пунктуда «, сайзыралында азы чурумунда хажыдышкынныг» деп сөстөрни «кадынын байдаты-биле аргалары кызыгаарлыг база (азы) чурумунда хажыдышкынныг» деп сөстөр-биле солугур»;

2) 9 чүүлдун 1 пунктузунун ийги абзазында «кол» деп сөстү ап кааптар;

3) 11 чүүлдун бешки абзазында «аажы-чаңында үрелишкенин» деп сөстөрни «кадынын байдаты-биле аргалары кызыгаарлыг база (азы) чурумунда хажыдышкынныг» деп сөстөр-биле солугур.

2 чүүл
Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүндүден эгелээш, он хонук эрткен соонда, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай № 394 УХ-11 2007 чылдың ноябрь 20.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Өңүг болгаш кара металлдарның артынчыларын болгаш бузундуларын белеткээри, болбаазырадыры болгаш сайгарары, этилдиг спиртни, алкоголь продукциязын, нефть продуктуларны бүдүрер болгаш сайгарар адырынга, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң сонуургалын камгалаар талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында

2007 чылдың ноябрь 21 №1043 Кызыл хоорай

Кара болгаш өңүг металлдарның артынчыларын база ону эзилдирерин, бузундуларын сайгарары-биле, база республика девискээринге нефть продуктуларын сайгарары-биле холбашкан ажил-чорудулганы чурумчудары, алкоголь болгаш спирт холумактыг продукцияны, этилдиг спиртни бүдүрүлгезин болгаш сайгарылгазын таарыштырып турар хоойлужудулганы сагыыры дээш күрүне контролон күштелдирер, кара болгаш өңүг металлдарның артынчыларын болгаш бузундуларын белеткээр, болбаазырадыр база сайгарар, нефть продуктуларын, алкоголь продукциязын, этилдиг спиртни бүдүрүлгезин болгаш саарылгазын адырынга ада-чурттуң бараан бүдүрүкчүлериң, хереглечилериниң эргелерин, күрүнениң сонуургалын камгалаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1 Кара болгаш өңүг металлдың артынчыларын болгаш бузундуларын белеткээр, болбаазырадыр база сайгарар, нефть продуктуларын, алкоголь продукциязын, этилдиг спиртни бүдүрүлгезиниң дугайында азынчаар аараан бүдүрүкчүлериң, хереглечилериниң эргелерин, күрүнениң сонуургалын камгалаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың ноябрь 21-де №1043 доктаалы-биле бадыйлаан

Кара болгаш өңүг металлдың артынчыларын, бузундуларын белеткээр, болбаазырадыр болгаш сайгарар, нефть продуктуларын, алкоголь продукциязын, этилдиг спиртни бүдүрүлгезиниң болгаш саарылгазының адырынга, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң сонуургалын камгалаар талазы-биле ведомстволар аразында комиссияның дугайында

ДҮРҮМ

1. Кара болгаш өңүг металлдарның артынчыларын, бузундуларын белеткээр, болбаазырадыр болгаш сайгарар, нефть продуктуларын, алкоголь продукциязын болгаш этилдиг спиртни бүдүрер база болбаазырадыр адырынга күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң сонуургалын камгалаар талазы-биле ведомстволар аразының комиссия (моон сонгаар-Комиссия) коллегиялыг орган болур, Тыва Республиканың девискээринге айттырган адырларга күрүне политиказын боттандырынга дузалаар.

Комиссия бодунуң ажилын Тыва Республикада күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынның сонуургалдыг девискээр кезектери-биле, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, тус чер бот-башкарылга органнары, Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттары-биле кады чорудар.

2. Комиссия бодунуң ажил-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, Россия Федерациязының хоойлужудулгазын, Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоойлужудулгазын, а база амгы бо Дүрүмнү удурутулга болурлар.

3. Комиссияның кол сорулгалары болза: - кара болгаш өңүг металлдарның артынчыларын болгаш ону эзилдирерин, бузундула-

тың бүдүрүлгезиниң болгаш саарылгазынын адырынга күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң сонуургалын камгалаар талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязын тургузар.

2. Кара болгаш өңүг металлдың артынчыларын, бузундуларын белеткээр, болбаазырадыр база сайгарар, нефть продуктуларын, алкоголь продукциязын, этилдиг спиртни бүдүрер болгаш сайгарар адырынга, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң сонуургалын камгалаар талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында коштуган Дүрүмнү болгаш ооң составын бадыйлаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарда парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдэ эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хүлээлгезин күүседип турар И.ЧУЧЕВ.

рүкчүлериниң, хереглечилериниң эргелерин, күрүнениң сонуургалын камгалаарын хандырып турар комплекстиг хемчеглерни ажилдап кылыр болгаш боттандырат база кара болгаш өңүг металлдарның артынчыларын болгаш ону эзилдирерин, бузундуларын, болбаазырадыр болгаш сайгарары-биле холбашкан хамаатыларын болгаш организацияларның ажил-чорудулгазын боттандыраар күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң сонуургалын, а база нефть продуктуларын саарылгазынга белеткээр;

- нефть продуктуларын, бузундуларын база өңүг металлдың артынчыларын болгаш ону эзилдирер, алкоголь болгаш спирт холумактыг продукцияны, этилдиг спиртни бүдүрүлгезин болгаш саарылгазынын адырынга Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларын сайзыраңгайжыдар талазы-биле саналдарны болгаш ол адырларга хажыдышкыннарга удур хөдөлүшкенин белеткээр болгаш ажилдап кылыр.

4. Комиссия бодунуң сорулгаларын боттандыраарга: - ол адырларда чедимче чок чүүлдерни чайладыр талазы-биле сүмелерни бээр, нефть продуктуларын, кара болгаш өңүг металлдарны болгаш ону эзилдирерин, бузундуларын, алкоголь болгаш спирт холумактыг продукцияны, этилдиг спиртни Тыва Республиканың девискээринге бүдүрер-биле болгаш сайгарары-биле холбашкан херектерниң комплекстиг анализин хандырат;

- ооң ведомствозунуң адаанда турар айтырылгар талазы-биле Комиссияның сүмелерин болгаш Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын күүселдезиниң чоруп турарының дугайында тус чер бот-башкарылга органнарынның болгаш күүседикчи эрге-чагырга органнарынның эрге-дужаалдыг кижилерин бодунуң бүрүн эргезиниң хемчээлинге дыңнаар;

- бодунуң ажил-чорудулгазынга эргежок чугула документи-лерни, материалдарны болгаш информацияны күрүнениң, муниципалдыг болгаш өске-даа организациялардан болгаш эрге-дужаалдыг кижилерден бодунуң бүрүн эргезиниң хемчээлинге негеп алыр;

- этилдиг спиртни ажыглаарының хемчээлинги талазы-биле саналды көөр эргежок чугула таварылга тургустунуп келгенде, ооң иштинде даштыкы, а ол ышкаш Тыва Республикага даштыкы алкоголь продукциязынга сүмени бээр болгаш түнөөлдү үндүрер;

- кара болгаш өңүг металлдарның артынчыларынга болгаш ону эзилдиреринге, бузундуларын чыгырынга, белеткээринге, болбаазырадырынга болгаш сайгарарынга лицензияны бээр болгаш ону долдураарынын чоруп турар үезинде ол айтырылгар талазы-биле сүмелерни болгаш түнөөлдү үндүрер, алкоголь продукциязын үүрмектеп садар эргелиг лицензияны бээр болгаш ону долдуруп чоруп турар үезинде

контролду боттандырат; -Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарынга даалганы бээр, ооң иштинде ведомствонун адаанда турар хуу кижилерге, хуу сайгарлыкчыларга болгаш организацияларга тодаргай комплекстиг хыналдалар дугайында;

-экспорт-импорт болгаш алкоголь база спирт холумактыг продукцияга бүдүрүлгө системазынын ажиллаарына хамааржыр сүмелерни ажилдап кылыр, а база ол адырга лицензия чыылдазынын болгаш акциз кириилдезин долугу-биле хандырат талазы-биле;

-эргежок чугула таварылгада эксперт комиссияларын тургузар, орта эксперт болгаш шинчилел ажилдарын ажилдап кылырынга специалистерни кириштирер.

5. Комиссия күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынның сонуургалдыг девискээр кезектериниң, Тыва Республиканың Чазаның структуралыг кезектериниң, Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарынның, тус чер бот-башкарылга органнарынның Тыва Республиканың Улуг Хуралының төлээлериниң санындан тургустунар.

Комиссия бодунуң ажил-чорудулгазын Комиссияның хуралына хүлээп алган болгаш ооң даргазы бадыйлаан ажил планынга дүүштүр чорудар.

Эргежок чугула байдалда Комиссияның составына эртем албан черлериниң болгаш аңгы-аңгы организацияларның төлээлерин кирип болур.

Комиссияны Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы удурут болгаш ооң даргазы болур.

6. Комиссияның хуралын эргежок чугула хемчеглер талазы-биле ынчалза-даа кварталда чаңгыстан эвээш эвес катап эрттирер.

Комиссияның хуралын Комиссияның даргазын удурутулгазы-биле эрттирер (ол чок турда-Комиссияның оралакчыларының бирээзи).

Комиссияның хуралына, ооң кижигүн-нериниң чартыындан хөйү олуржуп турда бүрүн эргелиг деп санаар.

Комиссияның шийтирин хөйүнүң үнү-биле хүлээп алыр. Комиссияның шийтирин протокол-биле долдураар, Комиссияның даргазы (оралакчызы) ат салыр;

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың ноябрь 21-де №1043 доктаалы-биле бадыйлаан

Кара болгаш өңүг металлдарның артынчыларын болгаш бузундуларын белеткээр, болбаазырадыр болгаш сайгарар, нефть продуктуларын, алкоголь продукциязын, этилдиг спиртни бүдүрүлгезиниң болгаш сайгарылгазының адырынга күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң сонуургалын камгалаар талазы-биле

ведомстволар аразының комиссиязының составы

С.И.Тен — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы, даргазы;
А.П.Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, даргазының оралакчызы;
О.В.Ооржак — Тыва Республиканың Лицензиялар болгаш аңгы хевириниң ажил-чорудулазын күрүмеден таарыштырар талазы-биле албаның килдис начальниги, харыс салгалыг секретары;
М.К.Анай-оол — Тыва Республиканың Үлетпүр болгаш энергетика сайыды;
В.Э.Байкара — Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыдының оралакчызы;
Б.К.Балчый-оол — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Экономика политика болгаш өнчү талазы-биле комитеттин даргазы (чөпшээрешкени-биле);
Н.К.Балуев — Транспорт адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле күрүмеден автоорук хайгааралының талазы-биле эргелелдин удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);
Д-Х.К.Баян — Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының эрге-хоойлу экспертизаны болгаш хоойлужудулганы системажыдар эргелелдин килдис начальниги;
О.Н.Волобуев — Монополияга удур федералдыг албаның Красноярск эргелелиниң Тыва Республика талазы-биле башкарыкчы специализи (чөпшээрешкени-биле);
О.С.Доржу — Россияны бодус хайгааралының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);
Р.Д.Доржу — Кызыл хоорайның мэриниң хүлээлгезин күүседип турар (чөпшээрешкени-биле);
Н.А.Кадралиева — Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстик социал-

экономиктиг хөгжүлдө эргелелиниң начальниги;
А.С.Куулар — Тыва Республиканың көдээ ажил-агыи болгаш аыш-чем сайыдының оралакчызы;
М.К.Куулар — Харылзаа адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелелдин начальниги (чөпшээрешкени-биле);
Т.Д.Монгуш — Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзиниң Аппаратының федералдыг инспектору;
Л.М.Ооржак — Кижиниң чагаай чоруу болгаш хереглекчилерниң эргезин камгалаар адырга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);
В.Ш.Оюн — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының оралакчызы;
С.С.Рамазанов — «Тыва Республиканың алкоголь мөөнээр төп» КУБ-тун директору;
Л.К.Салчак — Тыва Республиканың Лицензиялар болгаш аңгы хевирлериниң ажил-чорудулазын күрүмеден таарыштырар талазы-биле албаның удуртукчузу;
С.А.Смирнов — Россия Федерациязының Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң удуртукчузу;
Р.М.Соян — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Өнчү, экономиктиг политика болгаш сайгарлыкчы чорук талазы-биле комитетиниң даргазы (чөпшээрешкени-биле);
Б.К.Цой — Тываның каайлы начальниги (чөпшээрешкени-биле);
Ч.Х.Шапошникова — «Тываның стандартизация, метрология болгаш сертификация төвү» ФКК-ниң директору (чөпшээрешкени-биле).

Тыва Республикага туризмниң айыыл чок чоруун хандырап талазы-биле хемчеглер дугайында

2007 чылдың октябрь 31 №985 Кызыл хоорай

Тыва Республикага турисчи баазаларны тургузары болгаш туристерниң акша-хөрөңгизин салыры, аалчылар бажынарарының техногенниг айыыл чок чоруун болгаш терроризмге удур камгалалын, оларның айыыл чок чоруун хандырап, туристерниң эргезин болгаш сонунургалын камгалаарын хандырап сорулга-биле 1997 чылдың февраль 7-де «Туризм дугайында» №706 Тыва Республиканың Хоойлузунга, 1996 чылдың ноябрь 24-те «Россия Федерациязынга турисчи ажил-чорудулганы үндезиниң дугайында» №132 Федералдыг хоойлуга дүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

- 1. Тыва Республиканың девискээринге туризмниң айыыл чок чоруун хандырап айтырылган талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанынга Харылзаштырылга чөвүлелин тургузар (моон сонгаар-Харылзаштырылга чөвүлели);
2. Харылзаштырылга чөвүлелиниң составын бадылаар (капсырылга №1);
3. Харылзаштырылга чөвүлелиниң дугайында Дүрүмнү бадылаар (капсырылга №2);
4. Турисчи маршруттуң планын оруунуң чижек хевириниң Паспорту бадылаар (капсырылга №3);
5. Маршрут схемазының чижек хевирин бадылаар (капсырылга №4);
6. Маршрут схемазының болгаш турисчи маршрутун планын оруунуң Паспорту бадылаар талазы-биле сүмелерни бадылаар (капсырылга №5);
7. Тыва Республикага турисчи баазаларны тургузар болгаш туристерниң акша-хөрөңгизин салыры, аалчылар бажынарарының техногенниг айыыл чок чоруун хандырап болгаш терроризмге удур камгалалдын паспортун ажилдап кылыр талазы-биле Инструкцианы бадылаар (капсырылга №6);
8. Турисчи ажил-чорудулганы адырынга хаара туттуңган хуу сайгарлыкчыларга болгаш өнчүнүң хевириниң хамаарылгазы чок юридиктиг албан черлеринге сүмелээри болза;
- маршрут схемазын болгаш турисчи маршруттуң планын оруунуң Паспорту бадылаар ажил-чорудулгазын 2008 чылдың январь 1-ден эгелеп ажыглаар;
- кызыгаар чоогунда районнарга турисчи маршруттары организастаарда Россия Федерациязының күштүг болуп турар хоойлужудулганы удуртулга болдурап;
9. Тыва Республикага турисчи баазаларны болгаш туристерниң акша-хөрөңгизин салыры, аалчылар бажынарарының техногенниг айыыл чок чоруун хандырап болгаш терроризмге удур камгалалдын Паспорту 2007 чылдың декабрь 31-ге чедир ажилдап кылырының организастыг эрге-хоойлу формазының болгаш өнчүнүң хевириниң хамаарыл-

лазы чокка Тыва Республикага турисчи баазаларны болгаш туристерниң акша-хөрөңгизин салыры, аалчылар бажынарарының удуртукчуларыга сүмелээр.

10. Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилел:

2007 чылдың декабрь 31-ге чедир Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызы, Россияны ОЕА-ның Тываның дилеп тывар, камгалаар отряды, Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандырап талазы-биле агентилелдин эргелели, Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының ОШАЧКИ эргелели, ветеринарлыг болгаш фитосанитарлыг хайгаарал талазы-биле Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели, Тыва Республиканың Маршрут-классификация комиссиязы, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганы чыгыргалары, арга-арыг ажил-агыларынның дирекциялары, Тыва Республиканың девискээринге турисчи ажил-чорудулганы айыыл чок чоруун хандырап талазы-биле кады ажилдажылганы организастаарының дугайында турисчи бүдүрүлгелер болгаш организациялар, бойдус парклары, запovedниктер, заказниктер болгаш турисчи маршруттарының планын оруунуң Паспорту бадылаары-биле дугуржулганы чарар; техногенниг айыыл чок чорук болгаш терроризмге удур камгалал паспорттарын ажилдап кылыр талазы-биле Тыва Республикага турисчи баазаларны болгаш туристерниң акша-хөрөңгизин салырынга, аалчылар бажынарарының удуртулгазынга эргежок чугула методиктиг болгаш практиктиг дузаны Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызы, Россияны ОЕА-ның Тыва Республика талазы-биле Кол эргелели, Россияны Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели кады чедирер; амгы доктаалдын тургускан хуусаазында күүседир талазы-биле организастыг ажилдарны Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганы чыгыргалары, аалчылар бажынарарының удуртулгазы-биле кады чорудар;
11. Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар сугдан кижилерни камгалаар адырынга ажил-чорудулганы хандырап талазы-биле агентилел, Тыва Республиканың девискээринде турисчи ажил-чорудулганы боттандырып чорудуп турар организацияларга өөредилгени, айыылга таварышкан туристерге дуза чедирериниң айтырылганын талазы-биле инструкцияны эрттирер;
12. Бо доктаалдын күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстик социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың октябрь 31-де №985 доктаалынга капсырылга №1

Туризмниң айыыл чок чоруун хандырап айтырылган талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында Харылзаштырылга чөвүлелиниң СОСТАВЫ

С.И.Тен — Чазак Даргазының бирги оралакчызы, Тыва Республиканың экономика сайыды, даргазы;
А.М.Юй — Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдин директору, дарганың оралакчызы;
В.Б.Сарыглар — Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдин килдис начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар, харыс салгалыг секретары;
С.А.Аржаков — Россияны ОЕА-ның Тыва

Республика талазы-биле Кол эргелелиниң биче хемчээлди суднолар талазы-биле күрүне инспекциязының килдис начальниги;
В.Э.Байкара — Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыдының оралакчызы;
М.Г.Бакуров — Тыва Республиканың бойдус курлавырлары болгаш экология сайыдының оралакчызы;
А.Т.Бараан — Тыва Республиканың Аргаарыг ажил-агыи агентилелдин директору;
В.М.Бартына-Сады — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының

комитет даргазы (чөпшээрешкени-биле);
О.М.Даржаа — Россияны ОЕА-ның Тываның дилеп тывар, камгалаар отрядының командири;
В.О.Донгак — Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының сайыды;
Н.В.Дудуп — Федералдыг миграция албанының Тыва Республика талазы-биле килдининиң начальниги;
В.И.Канзай — «Убса-Нур ыйгылаажы» запovedник»ФКБ-ниң директору;
Е.В.Кара-Сал — Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелдин директору;
Х.Б.Куулар — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының комитет даргазы (чөпшээрешкени-биле);
Н.М.Мендуме — Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалал, онза байдал-

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың октябрь 31-де №985 доктаалынга капсырылга №2

Туристерниң айыыл чок чоруун хандырап айтырылган талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында Харылзаштырылга чөвүлелиниң дугайында ДҮРҮМ

- 1. Туристерниң айыыл чоруун хандырап айтырылган талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында Харылзаштырылга чөвүлели болза, Россияны болгаш даштыкы туристерниң Тывага чоруп турган үезинде айыыл чок байдалды тургузар сорулга-биле хөй-нитинин болгаш коммерциалыг организацияларны, күүседикчи эрге-чарыга органның Тыва Республиканың турисчи комплекзиниң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажил-чорудулганын харылзаштырап айтырылган талазы-биле эксперт-консультативтиг орган болур;
2. Харылзаштырылга чөвүлелиниң составында даргазы, дарганың оралакчызы, харыс салгалыг секретары болгаш Харылзаштырылга чөвүлелиниң кижигүннери кирер;
3. Харылзаштырылга чөвүлели бодунуң ажил-чорудулгазынга, Россия Федерациязының хоойлужудулгазын, Тыва Республиканың хоойлужудулганын, Россия Федерациязының Чазааның доктаалдарын болгаш айтышкынарарын, Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын болгаш айтышкынарарын, амгы бо Дүрүмнү удуртулга болдурап;
4. Харылзаштырылга чөвүлелиниң кол сорулгазы болза;
- Тыва Республиканың турисчи инфраструктуразында кирип турар Тываның бүдүрүлгелеринде болгаш объектилеринге даштыкы болгаш россияжи туристерниң чоруп турар үезинде айыыл чок чоруун хандырап талазы-биле саналдарны ажилдап кылыр;
- Тыва Республикага туризмниң айыыл чок чоруун хандырап талазы-биле ажилдыг ажыктын баддырап байдалды тургузуу турар чылдагааны тодарадыр;
- Тывага туризмниң айыыл чок чоруунуң организастыг эрге-хоойлу механизмин сайгыраңгайыдап талазы-биле саналдарны Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралында кирирерин белетээр;
5. Хуралды Харылзаштырылга чөвүлелиниң даргазының удуртулгазын адаа-биле эрттирер азы оон даалгазы-биле оралакчызы. Хуралдын хүн айтырын болгаш ону эрттирериниң

дардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар болгаш сугга камгалал адырынга ажил-чорудулганы хандырап талазы-биле агентилелдин сугга камгалал эргелелиниң начальниги;

А.С.Новиков — Тыва Республиканың Аңгы болгаш балык ажил-агыи адырынга хайгаарал талазы-биле албаның удуртукчузу;
С.Ч.Ондар — Россияны Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң килдис начальнигиниң оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);
Э.П.Ооржак — Тыва Республиканың Бойдус курлавырларының камгалалы болгаш ажыгалы адырынга хайгаарал талазы-биле албаның удуртукчузу;
В.Д.Сат — Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының ОШАЧКИ эргелелиниң начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар (чөпшээрешкени-биле).

Тыва Республиканың чурттакчы чонунга амыдырал херегелелинге (автотранспортка көрдүнген газтан аңгыда) садып турар суук газка үүрмектеп садар өртектерни бадылаанының дугайында

2007 чылдың сентябрь 12 № 869 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазааның 1995 чылдың март 7-де «Өртектерни (тарифтерни) күрүмеден таарыштыраарын чурумчударының талазы-биле хемчеглер дугайында» № 239, 2007 чылдың май 26-да № 323 «Россия Федерациязының Чазааның 1995 чылдың апрель 15-те «Газ болгаш ону бүдүрер чиг этке өртектерни күрүмеден таарыштыраарын чурумчудар талазы-биле хемчеглер дугайында» № 332» доктаалдарына болгаш Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың декабрь 14-те «Тыва Республикада өртектер (тарифтер) политиказының үндезинериниң дугайында» № 1392 доктаалыга дүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

- 1. Чурттакчы чонга амыдыралдыг херегелдеринге бөлүк ишкери савалардан болгаш баллоннарда садып турар суук газтын (автотранспорт запראвкаларга газтан аңгыда) үүрмектеп садар өртөөз 1 килограмм дээш немелде өртектерден үндүрүгүнүң үчүдү-биле 24 рубль 40 көпеек хемчээлге 2008 чылдың январь 1-ден эгелеп доктаадыр;
2. Тыва Республиканың Чазааның 2006

чылдың октябрь 21-де «Тыва Республиканың чурттакчы чонунга амыдырал херегелелинге (автотранспортка көрдүнген газтан аңгыда) садып турар суук газка үүрмектеп садар өртектерни бадылаарының дугайында» № 1247 доктаалын 2008 чылдың январь 1-ден күжүн чидирген деп санаар;

3. Тыва Республиканың Сан-хөө яамызы Тыва Республиканың 2008 чылда республика бюджетинге «Туугаз» ААН-ниң харылгаларын дуглаарынга акша-хөрөңгини «Тыва Республиканы чылыг-энергетика комплекзиниң бүдүрүлгелеринге күрүне деткимче» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның күсели-биле 2400 муң хемчээлди рубльди көөр;

4. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солунуна парлаар;

5. Бо доктаалдын күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстик социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагыр;

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

«Сүбедей» универсалдыг спорт комплекзини күрүне албан черин тургузарының дугайында

2007 чылдың ноябрь 7 № 1001 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилелдин дилээн өөрин көргөш, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

- 1. «Сүбедей» универсалдыг спорт комплекзини күрүне албан черин тургузар;
2. Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү-хөрөңги яамызы;
«Сүбедей» универсалдыг спорт комплекзини күрүне албан чериниң тургузулу болур; тургузулук документилерни күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүштүр ажилдап кылыр болгаш бүртүккедир;
Кызыл хоорайның Московская кудумчунда туттунуп турар «Универсал спорт комплекзини» тудуу доостурга, ону Тыва Республиканы күрүне өнчүзү кылдыр хүлээп алган соонда, доозулган түдүк объектинин күрүне өнчүзүн «Сүбедей» универсалдыг спорт комплекзини

күрүне албан черинге көрдүнген хоойлу өзүгээр быжыглаар;

3. «Сүбедей» универсалдыг спорт комплекзини күрүне албан чери Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилелдин чыгыргазында турар дээрзин тургузар;

4. Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү-хөрөңги хамаарылгаларының яамызы Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилел «Сүбедей» универсалдыг спорт комплекзини күрүне албан черин тургузары-биле холбашкан юридиктиг болгаш организастыг хемчеглерни чорудар;

5. Бо доктаалдын күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хууракка дагыр;

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Орденниг Би-Хем кожуун 75 харлаан



ЧАА ЭГЕЛЭЭШКИННЕР АРБЫН ТУРГАН

Би-Хем кожуунуң төөгүзүнде, харын-даа чүгле Би-Хемде эвес, харын-даа бүгү Россияда безин ховар-ла боор, кожуунну эң-не үр чылдар дургузунда даргалаан кижини Михаил Каң-оолович ДАМЧАЙ (чурукта: өөнүң ишти-биле).

Михаил Дамчай 1926 чылдың декабрь 20-де Баян-Кол сумузу-нун Куйлуг-Чарык деп черге төрүттүнген. 1945 чылда Туран шко-лазын дооскан соонда, ол Туран-ның болгаш Баян-Колдуң школа-ларынга 11 чыл дургузунда башкы-лап ажилдаан. 1952-56 чылдарда Ленинск школазынга директор болуп ажилдаан. 1956-58 чылдар-да Ленинканың «Кызыл Сылдыс» колхозунуң сүт бүдүрер болгаш ха-ван өстүрер фермазының эргелек-чизи болган. 1958 чылда Би-Хем-нин райком партияның сур-таал ажилыңче шилчиткен, а 1959 чылда «Коммунизмниң тугу» ко-жуун солунуң редакторунга ажилдаан. 1960-65 чылдарда Би-Хем-нин СЭКП райкомунуң көдээ ажил-агый талазы-биле инструктор-парторганизатору болуп ажилдаан. А оон соонда Би-Хем кожуунуң райкомунуң дарга-зынга 1965 чылдың январь айдан эгелээш 1986 чылдың декабрь 20-ге чедир дыка-ла үр - 22 чыл дур-гузунда ажилдааны ол.

Михаил Каң-оолович бодунуң 81 харлыг назынында угааны ам-даа чарт болгаш ажилдап чораан-чы чылдарны дүүн чаа болган дег сактып чугаалап олурар. Кырган кижиниң ындыг-ла ыйнаан, көөрү багай.

Кожуунуң юбилейиниң бү-дүүзүнде кырганның бажыңыга кирип, оон солун сактышкынын дыңнаар аас-кежиктиг болдувус. Шынап-ла, Михаил Каң-оолович Би-Хем кожуунуң төөгүзүн шуут кончуг эки билер, «дириг төөгү». 1932 чылда Баян-Кол чурттуг Сарыг-оол дарга-биле оон секретарынга томуйлаткан Ээрбек чурт-туг Семис-оол Тыва Арат Респуб-ликаның 1932 чылда (үстүнде кири-ген) доктаалын сункалап алгаш, чадаг, хондур-дүндүр кылаш-тажып чорааш Би-Хем кожуунга кээп ажилдап эгелээнинден эге-лээш, оларның бажашкылар бол-ганын, бодунуң амыдыралындан канчаар ажилдап чорааны чижек-терни кирип тура, дыка-ла улуг төөгүнү чугаалады. Оон чугаазын дыңнап ора, шынап-ла, «көрбээни чок, көдүрбээни хөңээ чок» кырган дээрзин кижини эскерер. Доктаамал удуртур ажилдарга ажилдап чораан болгаш, тура-соруу ам-даа быжыг, чугаа-домаа ужур-утка-лыг болгаш өөредиглиг.

Оон райсполком даргазы бо-луп ажилдап чорааны чылдарда Би-Хем кожуун республикага мурнакчы кожуун турганын чор-гаарал-биле чугаалап олурар. Күрүңе дужаар сүт бүдүрүлгези чылда 7000 тонна, эт бүдүрүлгези 2800 тонна, тараа 20000 тонна, бода мал 12000 баш, шээр мал 90000, чылгы 2000 ажай турганын сактыр. Туранның тууйбу заводу чылда 2,1 млн. тууйбуну бүдүрүп

турган болгаш кожуун респуб-ликага эң-не бай деп санадып турган.

Михаил Каң-оолович ол үелер-де арга-дуржулга талазы-биле өөредиглиг боорда, амгы үеде безин ажыглап болгу дег чижек-терни база чугаалады. Оон ажил-дап турган үезинде бүдүн кожуун-га механизастаттынган чаңгыс улуг бригаданы тургузуп, ажилды дем-биле кылырын практикалап эгелээш. Оон ажыктыг талалары чүү чүвөл дээрге, чижээлээрге, күскү дүжүт үезинде комбайн-нарны чаңгыс черге мөөңээш, чаңгыс хову же кирип салыптар. Аңаа чаңгыс кывар-чаар чүүл сөөртүр машина, чемин кылыр чаңгыс поварлар бөлүү болгаш өске-даа септелге талазы-биле ажилдарны дүргени-биле чоруда-рынга таарымчалыг, эптиг турган-нын бадыткап чугаалады. Ынчаар ажилдаарга, чарыгдал эвээш бо-лурун ол шыңзыдып кагды. Чүгле ол эвес, Би-Хем кожуун чаа эге-лээшкннер талазы-биле респуб-ликага эң идепкейжи кожуун тур-ганын ол улуг чоргааралдыг хей-аът-биле дыңнатты. Кандыг-даа чаа эгелээшкннер Би-Хемден үнүп турганын ол быжыг бүзү-редиг кырган болду. Чижээлээр-ге, хой оолдаашкынының үезинде сакман ажылы, чонга ачы-дуза че-дирилгезиниң комплекстиг аргазы дээр чижектиг. Өске ырак-чоок регионнарда база үлегер-чи-жекте көрүп ап, арга-дуржулга солчурга ажил-агыйга ажыктыг идигни бээрин база кырган дың-натты.

Бөгүн кожуун 75 харлап турда чүнү чугаалап болур силер дээр айтырымга, Михаил Каң-оолович шала хөглүг эвес хары берди:

—Кожуунуң ам шагдагы дег мактаныптар чүвези чок. Сөөлгү он ажыг чылдарда чүү-даа чок хоозурап калган. Мал-маган эвээ-жээр, машина-техника элп төнгөн. Соңгулдалар келирге, даргалак-савас-ла кижини чок болган шаг-дыр. Мен кожуун даргалаайн, мен суму даргалаайн, ат салып бер деп кээп турар кижини эндерилген, мынчап барган шаг-дыр бо. Катап база хамык чүвени ээлдирип, бут кы-рынга тургузар дээр аныяк, угаан-ныг кижилер чоорту чүгээртедип келир чүвези ирги бе деп хамык чүвени дыңнап, ону сайгара бодал, ынанып олурар мындыг кырган-дыр мен.

Бо чылдың декабрь 20-де 81 харлаар кырганның чугаазын таптыг ожаап көөр чүве болза, «өдүрээр часпаанын» эскерип көрүңер. Эки талаже өскерилге-лер үези келген болдур ийин, ону көрүп турар силер.

Каң-оол САТ. Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Ноябрь 23-те Би-Хем кожуун бодунуң үндези-леттинип тургустунганындан бээр 75 чыл оюн байырап демдеглээр. Кожуун бодунуң географтыг туружу-биле Саян дагларының эдээр ээлей чыдар болгаш күчүлүг Би-Хемниң оң талакы эрин кол-дады эжелээр. Би-Хем кожуун чүгле каас-чараш эвес, бодунуң төөгүлүг «Аржаан-1» болгаш «Аржаан-2» базырыктары-биле Тываны делегейге алдаржиткан болгай. Ук базырыктардан тывылган бурунгу алдын эдилелдер, каасталгалар, чепсек-херекселдерни кижини чурундан көөрге, «бурун хөгжүлдениң үндезин дөзү маңаа турган-дыр» деп түңнелче кижини чайгаар эскээр - ол хире тывызыксыг.

В.Гончаров:

«ЧОН ЭКИ ЧУРТТАП ТУРАР...»

Тургустунганындан бээр 75 чыл оюн кожуун демдеглээриниң бүдүүзүнде, Туран хоорайга че-дип, кожуун чагырга даргазы Валерий Гончаров-биле (чурук-та) ужуражып чугаалаштывыс. Би-Хем кожуун юбилейин ажил-агыйжы көргүзүлгелер талазы-биле канчаар уткуп турарыл дээр айты-рывыска оон харызы мындыг болду:

—Би-Хем кожуун шаандан тура чер, мал ажылын кылып чораан кожуун болур. Ынчангаш юбилейиң чылды көдээ ишчилер нитизи-биле багай эвес көргү-зүлгелиг уткуп турар. Дөрт чыл бурунгаар турган үеде деңнээрге, кожуунуң мал-маганы ийи катап өскен: 2003 чылда 13 муң шээр мал турган болза, бо хүннерде 26 муң четкен. Бода мал 3 муң 300 турган-нын, 5 муң 700 баш четкен. Сөөлгү ийи чыл дургузунда ко-жуунда 159 арат болгаш фермер ажил-агыйлары тургустунган. Дөрт чыл дургузунда ажилдааш, кол даянып, кичээнгейни углан-дырган адырывыс көдээ ажил-агый болур. Бо эрткен чылдар дургузунда чон хуралдарынга болгаш амы-хууда ужуражылга-ларга-даа чонну черни алыры-биле оон-биле халбактары дээр чугаалажышкынарны кылган бис. Бо ажил хилис барбаан. Мал бажының өзүлдези, арат-фермер ажил-агыйларның хөйү-биле тур-густунганы ону херечилеп турар.

Чижек кылдыр чаңгыс Сесерлиг суурну көрээлиңер. Сесерлигжи-лер чыл санында ыяап-ла 2-3 кыш-таг-турлагларны тудуп ап, мал-маганын өстүрүп турар. Бөгүн оларда 8 муң хире шээр мал, 600 ажыг бода мал, муң ажыг чылгы бар. Чоннуң кончуг эки амыдырал-дыг чурттап турарын бичин суурда 64 улуг-бичини автомашина, 12 трактор бары көргүзүп турар. Бичини суурда бо хире хөй санныг техни-ка бары - чоннуң амыдыралының чедимчелин көргүзүп турар деп бодаар мен. Тарлаг суурда 22 мал турлаглары бар. Хүтте «Чурттаар оран-сава» национал төлевилел чогумчалыг боттанышкында. Чон черни алгаш, мал-маганы өстүрүп турар. Черле ынчаш сөөлгү үеде малдан халбактарының чугу-лазын би-хемчилер биле берген. Улуг кооперативтерден «Нива» көдээ ажил-агыйның бүдүрүлге кооперативи эки ажылдыг. Ону бо берге үеде кадагалап арттырып, бут кырынга тургузуп алыры кон-чуг берге-даа бол, чон тура-со-руун салбайн, кызымак ажилдап турар. Кооперативте 200 ажыг механизаторлар, бызаа ажаак-чылары, саанчылар, малчыннар хаара туттунган. Олар боттарының бүдүрген продукциязын сайгарып турар садыгылыг, дээрбелиг, хлеб быжырап черлиг. Саар инектер-лиг, чылгылыг, хөй санныг хаван-нарлыг «Колос» КАБК (Иван Ондар) база эки ажылдыг. Саар

инектиг, хөй хаваныг. Олар Саян артынга тараа культураларын тарааш, бээр сөөртүп ап турар. Бо чылын хөй түңнүг чээли алгаш, КаМАЗ автомашина болгаш өске-даа көдээ ажил-агыйның техниказын садып алган, чүт-күлдүг ажилдап турарлар. Кончуг хөй мал-маганын тудуп, үлегерин көргүзүп чоруур Даржааны бүгү Тыва билер.

Социал адырны алыр болза, Тыва Республиканың Чазааның деткимчези-биле 4 каът, 24 квар-тиралыг чуртталга бажыңын тудуп турар. Эрги бажыңнарлыг чурт-такчы чон келир чылын оон чаа бажыңны алыр аргалыг болур. Келир чылын эмнелге комплек-зин ажылгалга кирир. Уюк шко-лазының капитал септелгезин бо чылын чоруткан. Бүгү школалар-ның котельнаяларын септел-селип, кыш удур хынамчалыг кылган. Бо чылын кожуун бюджетинден 1 миллион ажыг рубльди өрт ме-дээчилерин кылырынга тускайлап үндүргеш, бүгү школаларда, уруг-лар садтарында ону салган.

Кожуунуң 75 чыл оюн тавар-ыштыр кожуунуң бурунгаар хөгжүлдезинге үнелеттинмес үлүг-хуузу кирип чораан хоочуннар-ның шуптузуңга байыр чедирби-шаан, каң-кадыкты, амы-хууда чуртталгазынга аас-кежикти күзе-дим. Байырлал-биле, чонум. Бай-ырлал-биле, орденниг Би-Хем.



Министрлер Чөвүлелиниң 1932 чылдың июнь 16-да хүлээп алганы

ДОКТААЛ

Протокол № 62

1.Административтиг болгаш политиктиг ачы-дуза хандырылганын чонга чоок болдурары-биле Каа-Хем кожуунуң девискээринге ийи чаа админи-стративтиг кожуун эргелелдерин тургузар, а шуптузу үш административтиг эргелел болур: Пий-Хем, Танну-Ооль, Каа-Хем.
2. Катап тургустунуп турар кожууннарның составынче дараазында сумуларны кирир:
а) Пий-Хем кожуунче Уюк, Баянгол, Сесерлиг, Улуг-Хем кожуунуң Ижим сумузуңуң чурттакчы чонунуң чамдызын база Енисейниң оң талазында турар Дөге болгаш Ирбек сумуларның чонун кири-бишаан, Дөге сумузуңуң оң талакы эрикте чонун Ээрбек сумуңуң административтиг хандырылганын кирир.
...7. Чаа кожууннарның эргелелдериниң турар чери: Пий-Хем кожуунуң - Туран суур болур...
ТАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң даргазы С.Чүрмит-Дажы.

4.ТАР-ның төрөөн дыл бижини арат чоннуң ортузунга калбартып непередир дугайында мурнакчы болган кожуун, сумуларны шаңнаар дугайында ТАР Биче Хурал президиумунуң доктаалы
ТАР-ның төрөөн дыл бижиниң 10 чыл оюнда, төрөөн дыл бижикти арат чоннуң ортузунга непередир болгаш калбартыр талазы-биле мурнакчы болган кожуун, сумуларны ТАР Биче Хурал Президиумундан доктаадыры болза:
1.Чогуур назылыг арат чоннуң 90,5 хуу бижиктиг болдурган Пий-Хем кожууну «ТАР ордени-биле» шаңнаар.
ТАР Биче Хурал Президиумунуң даргазы О.Полат.
ТАР Биче Хурал Президиумунуң секретары О.Талганчык.

Антон Үержааның «Саарыг ыры» деп шүлүүнүн уран байлаа

Саарыгның төнмөс ыры дүңгүндүс
Сагымжага уйгу-чыдын көргүспөс-тир...

Эдуард Мижит

Тыва поэзияда эң көскү исти, онзагай үнү арттырып каан шүлүкчү Антон Үержаа бистиң аравыска турган болза, бо чылдың декабрь 2-де 50 харлаар турган. Ооң ол хире назынынга чедир чурттавайн барганы дыка хөй чоок кижилериниң, чонунун чүрээ аартып артып калган. Ооң шүлүктеринге болганчок-ла алгал-йө-рээп чорааны, аңаа дышты, оожургалды берип чораан хем, суу, саары оңу бистен чарып алгаш барган. Арыг-кылаң, саарлып бадып чыдар Улуг-Хем оңу өпей-леп, ооң шүлүктериниң тынгарыкчызы суг оңу кезээ мөңгедө бодунуң оглу кылдыр арттырып алган.

Тыва шүлүк чогаалында сугнуу Антон Үержаа дег калбаа-биле алгал чораан шүлүкчү чок деп болур. Ол сугнуң овор-хевирин хөй талазындан чуруп, аңаа чүдүп чораан болгаш ооң чогаалдарында суг бир онзагай символ болуп чорааны билдингир. Ол шүлүкчү ады кылдыр ачазының Үержаа деп адын шилеп алганы база таварылга эвес, чүге дизе ооң дазылы *цер* деп сөс. Үер дээрге, хем суунуң савазын, эрини ажып, хөрлээлей бээри. Үержааның шүлүктери тыва поэзияже дамырак бооп агып киргеш, улам күштөлип, саарыглангаш, езулуг эң күчүлүг, эң шапкын үер болу берген. Ынчангаш ооң шүлүк оодуруглары дыка хөй чүрөктерни үер дег чара теп, кошкак дээн оодуругларны чүлгүй шаап, аштап-арыглап бады барган. Ооң шүлүктериниң үери езулуг поэзия деп чүл деп чүвени бадыт-каар дээш, улус билбээнде хенертен өөскүп үнген суг халавы дег, чаттылып келген. Тыва езу-чаңчылдарын, байлак аас чогаалын, ховар культуразын, чараш төрээниң дылын эргим чону уттуп, национал бот-медерелин, чоргааралын чидирер чыгыгы аларганың хамыктың мурнунда Антон Үержаа эскерип, чонунче кыйгы салып, үер-чайыны улуг аарышкы-биле төп-чайып бадырган. Ооң чону дээш аарышкы сиңген шүлүктерин бир дугаар номчааш, эскерери берге, оларны катап-катап номчул тургаш, ында элдээртиглерни, чажыт бодалдарны эскерип каар.

Антон Үержааның сугнуң овор-хевир-биле холбашкан чогаалдарында «Саарыг ыры» деп шүлүү эң онзагай черни ээлеп турар. Тыва литератураның сайзыралын хайгаарал, шинчилеп чораан критик Антон Калзаң «Өзүлдениң демдектери» деп литература-критиктиг статьяларының чыындызында мынча деп бижээ: «Антон Үержааның поэктиг угаазылының сергелең чырыткылыг хөөнү «Саарыг ыры» деп шүлүктө чүүден артык чечен, чараш илереттинген. Ында тыва бойдустуң мөңгө тураскаалы саарыг бистиң мурнувуста чүүзүн-бүрү өңнери, шимээндаажы болгаш күчү-шыдалының түрүзү-биле көстүп келгени».

«Саарыг ыры» деп шүлүк 4 строфадан, строфа бүрүзү 6 оодуругдан тургустунган болгаш ол саарыгның адындан, бирги арындан бижиттинген. Бо шүлүктө бойдустуң чурумалын дамчыштыр лириктиг маадырның иштики сеткил-сагымжын эң байлак кылдыр көргүскен. Саарыг ыры деп сөс каттыжышкынында саарыг-биле чергелештир авторнун, ооң шүлүктериниң овор-хевирин көстүп келир. «Саарыг ыры» дээр-ле «Антон Үержаа, ооң саарлып баткан шүлүктери» дээни-биле дөмей деп болур. Ол шүлүк бүдүнү-биле метафоризацияга алыскан болгаш, ында сөс, оодуруг бүрүзү элдээртиглер, ойзу адам сөстөр-биле долдунган. Шүлүк ниитизи-биле бедик стильде бижиттинген.

Шүлүктү баштай номчуурга, билдинмес сөстөр хөй ышкаш,

ынчалза-даа катап-катап сиңнигип олураарыңа, ол сөстөр бир янзы билдинип келир. Оларны авторнун неологизмнери кылдыр ап болур болгаш тыва шүлүк чогаалыңа олар Үержааның киригени-биле быжыгып артып калыр. Чамдык ыңдыг сөстөрни көрээлиңер:

1) **салдам** (акым дөзевээн мен) – хемнин агымының оожургай бээр чери; шүлүктө мында саарыгның оккур, дүрген, шураалыктаан чалгыыңа хемнин маажым агымын удурланыштырганы, бир-бир бодаарга, тыва аныяк шүлүк чогаалының, ооң иштинде Антон Үержааның шүлүктеринин, чаа агымнарын дамчыдып турганда ышкаш. Саарыг, хемге бодаарга, бичин, ынчангаш автор хемни «салдам акым» деп адап, саарыгны хемнин чаптанчыг, чаш, дүрген дунмазы ышкаш кылдыр көрүп турары-биле бо шүлүк онзаланып турар.

2) **тыртың** – сыгыгай берген суг, литературлуг дылда — тыртым суг;

3) (*церлигде, тыртыңда-даа*) **серип болбас** деп оодуругда **серип** деп хамнарын *езулаалын доозултары* дээн уткалыг сөстү болбас хевирге автор ажыг лавышаан, мында саарыгның агымының кажан-даа соксаш кынмас, доктавазын элдээртик.

4) Авторнун бодунун тургузуп, чогаадып алганы нарын сөстөр шүлүктө элээн: оожургал-дыш, хөөн-чүрээ, үүле-чол, аян-ыры. Сугнуң овор-хевир-биле холбашкан бөлүк сөстөр хөй: *дамырак, далай, церлиг, тыртың, меңги суу, океаннар*. Строфа бүрүзүнүн эгезинде *саарыг-дыр мен* деп сөс анафора болуп катаптанмышаан, шүлүккө улам онзагай аян-хөөнү кирип турар. Саарыгның ыры – лириктиг маадырның *хөөн-чүрээ, аян-ыры, чүгүлүг ыры* болуп чоруур болгаш ол сөстөр 2-3-4-кү строфааларда саарыгның ол ырызынга долу синснимнер болуп чоруур.

Ол саарыг деп сөскө контекст синонимнери болур *дамырактың күзели мен, далайларның дүжү дүр мен* деп каттыжышкыннарның аразында *саарыг* деп билиншик бар, кандыг-даа суг, ооң иштинде саарыг база дамырактан эгелээр. Бичин дамырактын күзели дүрген улуг хем болуксаар, а улуг далай дедир бичин дамырак азы саарыг чораанын сактыры дег, кижиниң улгадып келгеш, дедир бичин болуксап, чаш чораанын дүжөй бээри-биле чүүлдештирип турар.

Саарыг ыры деп билиншиктер сөөлгү строфада оруум улаан оглаа сүрүүнү, чүлгүлүг ырым деп авторнун фразеологизмнери база синоним болуп чоруур. Чаңгыс черге турбас, хожоган айтты илередир оглаа деп сөс туугай *сорук* деп сөс-биле, чүгө ужал кушка турар *чүгө* деп сөстөн укталган *чүгүлүг* деп көжүргөн уткада демдек ады ыры деп сөс-биле каттыжып, уран тодарадыглар (эпитеттер) апарганы авторнун тывызы болур. Бо эжеш каттыжышкыннарның илередип турар чүүлдериниң чедер чери талыгыр – хем, сугнуң эң дээдизи. эң улуу, хааны болур *океаннар делеманче ужуга бээр*.

Саарыгны диригидип тура, ону кижиге дама-боттуг, аттыг, чүрөктиг көргүскен, аян-ырылыг кылдыр чуруп турар болгаш оларга тус-тузунда чаңгыс аймак

кежигүннер болуп чоруур сөстөр ону бүгү талазындан чуруп турар. Оларны дамчыштыр саарыгның чаражын, күжүн, тура-соруктуун көргүскен.

Саарыгның:
ады — оккур, мөге, дошкун, дөспөс;
хөөн-чүрээ — көвей чүзүн өңнүг;
мага-боду — күдер, мөчек, силиг, чараш;
үүле-чолу — амыр эвес, дошкун;
аян-ыры — авыяс чок, өткүт, сүрлүг.

Бо оодуругларны шүлүктө киригени шуушкак, оларның эң сөөлүндө саарыгның сүрлүг аян-ырын тодарткан синоним сөстөр (*авыяс чок, өткүт, сүрлүг*) Үержааның оодуругларының езулуг шапкын саарыгже шилчип, төнмөс ырын ырлап арканын бадыткап турар.

Ол-ла өзек сөстөр оларны долгандыр турар бөлүк кылыг сөстөр-биле (причастиелиг бөлүглелдер, болуушкун наклониезинин үе хевиринде сөстөр) аажок аяннажып, хөөнөшкен:

Саарыгның:
мага-боду — маны даштар хайыргалап, сиңлип каан (кончуг каас болгаш күштүг, шыырак);
оюну — алмаз, дойлуу шуру шуудуп ойнай бээр мен;
ол оюнунун үези, байдалы — аткан даңнын херелинге солаңгылап;
үүле-чолу — үерлигде, тыртыңда-даа серип болбас;
аян-ыры — арыг-кылаң меңги суундан хөөнүн тыпкан...

Оларның иштинде база *хайыргалап, сиңлип каан; алмаз, дойлуу; церлигде, тыртыңда* деп контекст синонимнери кирип турар болгаш олар саарыгның овор-хевирин бүгү талазы-биле чеченчидип турар. Ол саарыгнын кончуг байлак кылдыр көргүскен: эртенгиңиң хаяазы чырыткылаңып олурда, эң үнелиг даштарны дизиң каан шуруну шуутпушаан, бүгү боду мрамор-маны даштан бүткен мөңгө саарыг ырызын чаңгыландыр ырлай бээр. *Шуру дээрге* эң бичин бисер чинчилерни дискен чинчи болур, а бо шүлүктө шурунун алмаз, дойлуудан бүткен болуп турары саарыгның овор-хевиринге, ооң ырынга аяннашкак – күштүг саарыгның аттыгып келир ырынга чүгө ыңдыг шуру (чинчи безин эвес) таларжыр. Ол ыры эң арыг, ыдык, чүгө дизе меңги суундан, артында-ла арыг-кылаң меңги суундан эге дөзүн ап, укталган. А меңги дээрге, эң бедик даг азы тайганың эң үстүндө эрвейин чыдар эң арыг, дошталчак мөңгө хар. Ол саарыгның овор-хевирин автор ол хире байлакшыдып бижээн болгаш бо шүлүк-биле Антон Үержаа тыва поэзияга саарыг ыры деп чаа агым тып каан деп болур.

«Саарыг ырында» чамдык контекст синонимнери кирип турар оодуругларның аразында антоним уткалыг оодуруглар, сөстөрдөн тургустунуп турар болгаш оларда өзек сөстөр саарыгның кадыг-бергеге торулбайн, күчү-күжүнүн немежиң, бүгү талалыг хөрлээлеп, түрү тыртып олураарын элдээртип турар:

а) дамырактын күзели мен, далайларның дүжү-дүр мен; (дамырак — далай)

б) эзир куш дег, көккүр дээрже шүүргедеп, Эмдик-Ой дег көвүк тынып, мөөп чыдар, (эзир куш – Эмдик-Ой)

в) саарыг-дыр мен, салдам акым дөзевээн мен; (дөспөс саарыг – салдам акызы)

г) үерлигде, тыртыңда-даа серип болбас; үүле-чолум амыр эвес, дошкун...; (үерлиг – тыртың)

д) дадай дивейн, даштар ажыр шурай бергеш, дамдыым үстүп, бүрлүп каар мен... (шураар – дамды үстүр); (шураар – бүрлүр).

Ук антонимнерни ажыглаанындан, саарыгның овор-хевирин дамчыштыр кижилериниң, ылаңгыя шүлүкчү кижиниң сеткилинге туруп келир дүймээзин, дүвүрел, оожургал-дыш чок мөңгө байдалы билдинип келир.

Саарыгның бодун болгаш аңаа хамаарышкан бүгү чүүлдерни дөмейлештирип турар деңнелгелер база бир янзы:

Саарыгның:
хөөн-чүрээ — чөлээш ышкаш көвей чүзүн өңнүг;
сырыны — чадаган дег;
тыны — чаңнык ышкаш кыска...

Бо үш деңнелге Антон Үержааның бодун, ооң сагыш-сеткилин, кыска назынын, талантызының хөй талалыын, ооң чогаалдарының мөңгезин элдээртип турар. Бүгүле чараш чүүлду эскерип, кижилерге болгаш чонунга чараш сеткилин берип, күзеп чорааны-биле ооң чүрээ чараш, хөй янзы хөөнүг шүлүкчү кылдыр артып калган. Ол саарыгның маажым далайже киргеш, саарыгланмай баары дег, билдинмес каржы кижилерин кылган хайындан ооң аныяк назынының үстү бээрин баш бурунгаар билген-даа дег.

Үшкү строфада *сырын* (сырынныг мен) деп сөс ийги строфада *хөөн-чүрээ* деп сөс-биле синонимнер болуп, чаңгыс утканы илередип турар. *Хөөн-чүрээ* чөлээш ышкаш көвей чүзүн өңнүг, а сырыны чадаган дег көвей янзы аялгалыг, үннүг.

Мында саарыгның сырынын тыва хөгжүм херекселдеринден чадаганга дөмейлээнинде ханы утка бар. Чадаган өске хылдыг хөгжүм херекселдеринге бодаарга, эң хөй (ондан хөй) хылдыг болур. Игил – ийи хылдыг, быззачы – дөрт хылдыг, оларның хылын аът кудуруундан кылыр, а чадаганнын хылын шээр малдың кургадып каан шөйүндүзүндөн кылыр. Чадаганнын боду, игил азы бызаанчыга бодаарга, калбак, ону чыдырда ойнаар. Ооң хылдары шуушкак болгаш, хем чалгыыңа дөмейлешкек. Чадаганга хөгжүмчү салаалары-биле хылдарын шымчыи аарак тыртпышаан, догуур-биле хап ойнаар². Ынчангаш хөй хылдыг болганы-биле чадагандан үнер аялгалар хөй янзы, хөй хөөннүг деп чүвени автор билер болгаш, езулуг лириканын сырынын мында көргүзөр дээш, чүгө ол сөскө деннээн ужору ол деп бодап турар бис. Чөлээш ышкаш хөй өңнүг хөөн-чүрээ-биле чергелештир чадаган дег сырынның саарыг ырының автору Антон Үержаа шүлүктерин езулуг чүрээниң сырыны-биле, сеткилинден бижип чораан. Ол сөс езулуг лирика деп билдинип, тыва поэзияның бир термини кылдыр артып калыр. Ол

дугайында шүлүкчү Эдуард Мижиттин чугаалааны мындыг сөстөрни сактыптаалыңар. «Сырын... Бо сөстү чугаалапкаш-ла, Антон Үержааны сактып кээр бис. Чүгө дээрге бо сөс ооң эң ынак сөзү чораан. Эге аяннажылга, хемчээл болгаш бодап талазы-биле бүгү негелделерни күчүдөп бижип каан, ынчалза-даа кижиниң угаан бодаалыңа-даа, сеткил-чүрээнге-даа чемиш бербес чогаалдарның сөөлгү чедө дыка хөй апарганын бис билер бис. Шак ыңдыг чогаалдарны Антон кысказы-биле «сырын чок» деп каар кижиге. Сырын дээрге, мен бодаарымга, кымның-даа кандыг-даа институтка өөренип ап шыдавазы, а кижиниң төрүмөлинден чаяаны ол боор. Орус чогаал шинчилекчилериниң «неуловимое вещество поэзии» дээр чүлүк ол. Сырын чок муң-даа шүлүк бижээн кижини езулуг шүлүкчү дээрли улуг частырыг. А сырын бар болза, кандыг-даа арга-биле бижип болза, шоодайда шивегей дег, ол сырын дөмей-ле көстүп үңүп кээр. Сырын дээрге кижиниң сеткилиндиң аарып, холзеп, муңгарал, кээр-геп, муңчулуп, сагыш човап чоруурдан бодунуң байгы кижин, сеткил-сагыжын, бүгү бодун кижилерге өрчүл бериксеп чоруурдан, чүрээнде кыпкан оодундан келген чылым ээин деп бодаар мен. Ынчангаш Антон Үержааны езулуг кыпкан чүрөктиг, езулуг-ла сырынныг шүлүкчү деп санап, ооң чымын, ооң сырынның чүрээмде шыгжап алган, ооң шүлүктерин хчн бүрүдө катап-катап номчул, сактып чоруур-дур мен»³.

Антон Үержааның шүлүк бүрүзү ооң мөзү-бүдүжүн, үзел-бодалынын меңги суг дег арыын, саарыгның агымы дег сүрлүүн, ооң поэзиязының уран-чечен байлаан, кымга-даа дөмейлешпес беднин бадыткап турар.

Ынчангаш саарыгның овор-хевирин диригидип, каракка көстүп келир кылдыр чуруттуна берген: эртенги кызыл хаяада үнелиг даштар-биле сиңлип, каастанган саарыг кылдыр хуула берген Антон Үержаа тыва черин, төрээн чонун база артып калган чоок кижилерин харап, көрүп каап, аян ырын ырлап турган дег кыннып кээр. Даштыкы хевирин үнелиг даштан бүткен Антон Үержааның саарыгының ырызының, уян сеткил-хөөнүндөн үнген агымы – сүрлүг, шапкын, океаннарже кийр ага бээр. Ооң шүлүктери орус дылче очулдуртунгаш, ол улуг дылды дамчыштыр өске дылдарга чаңгыланып турзун деп күзеп кааш, «Саарыг ырының» сөөлгү строфазы-биле төндүрүп каалы:

Саарыг-дыр мен,
Шаптык-моондак ойбас
болгаш,
Чаңнык ышкаш тыным кыска:
Дадай дивейн, даштар ажыр
шурай бергеш,
Дамдыым үстүп, бүрлүп каар
мен. Ынчалза-даа
Оруум улаан оглаа соруум,
чүлгүлүг ырым
Океаннар делеминче
ужуга бээр.
Клара ДОРЖУ,
ТКУ-нуң тыва болгаш ниити
дылдар кафедрасының баш-
кызы, доцент.

¹ А.К. Калзан. Өзүлдениң демдектери. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1991.

² Ук информацияны «Тывы кызы» деп ансамблыге ойнап турган чадаганчы Шораана Куулардан алган.

³ Эдуард Мижит. Кыпкан чүрөктиң сырыны // «Тываның аныяктары» солун. Декабрь 20, 1997.

Биллп алыры чугула

Тудуг кылырынга чер участоктарын бээри

Күрүнениң азы муниципалитеттин өңчүзүндө турар черлерден тудуг кылырынга чер участоктарын бээр чурум болза, Россия Федерациязының Чер кодекси-биле тодараттыңан. Кодекстин 30-ги чүүлүнгө дүүштүр айыттыңан чер участоктарын оларны тургузарының талазы-биле ажилдарны чорутканы-биле: объектилерни тургузар черлерни баш бурунгаар дугурушпааны-биле, объектилерни тургузар черлерни баш бурунгаар дугурушканы-биле бээр.

Тудуг кылыр чер участоктарын хуу өңчүгө объектилерни тургузар черлерни баш удур дугурушпааны-биле бээрин, РФ-тиң ЧК-ның 38-ки чүүлүнгө дүүштүр эрттирген садыглажышкынга (конкурстарга, аукционнарга) боттандыра, РФ-тиң ЧК-ның 30-ги чүүлүнүн 2.1. пунктузу-биле көрдүнгөн таварылгалардан аңгыда. Тудуг кылыр чер участоктарын объектилерни тургузар черлерни баш удур дугурушпааны-биле бээри дээр:

1) чер участогун тургузарының талазы-биле ажилдарны чорудары, ол дээр:

- чер участогунуң кызыгаарларының төлөвилелин белеткээри болгаш тус черге оларны тургузары;
- ажыглаарынга чөлшээрэн чер участогун тодарадыры;

2) объектилерни инженер-техниктиг хандырылганың четкилеринге кожар техниктиг байдалдарны тодарадыры болгаш объектилерни инженер-техниктиг хандырылганың четкилеринге кошканы дээр төлөвирин тодарадыры;

3) садыглажышкынны (конкурстарны, аукционнарны) эрттирериниң дугайында шийтпирни хүлээп алыры азы чер участоктарын садыглажышкынны (конкурстарны, аукционнарны) эрттирбейн бээри;

4) садыглажышкынны (конкурстарны, аукционнарны) эрттирериниң дугайында дыңнадыгы азы чер участоктарын садыглажышкын (конкурстар, аукционнар) эрттирбейн бээриниң дугайында билдиришкыннерни хүлээп алырының дугайында дыңнадыгы парлаары болур;

2) чер участогунуң күрүнениң кадастр учеду;

3) чер участоктарын садарының талазы-биле азы ону хөлезилээр керээни чарар эргени садарының талазы-биле садыглажышкынны (конкурстарны, аукционнарны) эрттирери азы ол чер участогун алырынга сонургалдыг хамаатының чок болза юридиктиг эргелиг албан чериниң билдиришкынине үндөзүлүш, бердинген чер участогун садыглажышкын (конкурстар, аукционнар) эрттирбейн хөлезилелге бээри болур. Чер участоктарын садыглажышкын (конкурстар, аукционнар) эрттирбейн хөлезилелге бээри, бир эвес чүгле чаңгыс чагы бар таварылгада, оларны барының дугайында дыңнадыгы баш бурунгаар парлатканда берип болур;

4) садыглажышкынны (конкурстарны, аукционнарны) түңнелдериниң дугайында протоколга ат салыры азы садыглажышкынны (конкурстарны, аукционнарны) эрттирбейн чер участогун берген түңнелинде чер участогун хөлезилээр керээге ат салыры болур.

Объектилерни тургузар черни баш удур дугурушканы-биле тудуг кылыр чер участоктарын бээрин, дараазында чурум езугаар чорудар:

1) чер участогун шилип алыры болгаш объектини тургузар черин баш бурунгаар дугурушканының дугайында шийтпирни хүлээп алыр (РФ-тиң ЧК-ның 31-ги чүүлү).

Тудуг кылыр чер участогун аңаа бээринге сонургалдыг хамааты азы юридиктиг эргелиг албан чери күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органынче азы тус черниң бот-башкарылга органынче чогуур билдиришкынни кириер. Билдиришкынге объектинин сорулгазын, ону тургузар деп турары черни, чер участогунуң чижеглээн хемчээлиниң барымдаазын, ону ээлээр эргезиниң хевирин айтыпкан турар. Тудугнун төлөвириниң техника-экономика барымдаазын азы чугула санаашкыннарны билдиришкынге капсырган боол болур.

Хамаатының азы юридиктиг эргелиг албан чериниң билдиришкынине үндөзүлүш, тус черниң бот-башкарылга органы күрүнениң чер кадастрының документилерин үндөзүн кылдыр алгаш, чогуур

девискээрни болгаш ооң кызыгаарларында черлерни ажыглаарының экологтуг, хоорай тудуунуң база өске-даа байдалдарны барымдаалап тургаш, чер участогун шилирин хандыра.

Чер участогун шилип алганының түңнелдерин тудуг кылырынга, а эргежок чугула болган таварылгаларда ооң хайгаарал азы санитария-камгала зоназын чок кылырынга, чер участогун шилип алганының дугайында актыны долдура. Оларны шилип алырының болгу дег вариантылары-биле дүүштүр тус черниң бот-башкарылга органның доктаатканы чер участогунуң кызыгаарларының төлөвилелдерин бо актыга калсыра.

2) Чер участогун тургузарының талазы-биле ажилдарны чорудар;

3) күрүнениң кадастр учеду;

4) тудуг кылырынга чер участогун бээриниң дугайында шийтпирни хүлээп алыр.

Күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органының азы тус черниң бот-башкарылга органының тудуг кылырынга чер участогун бээриниң дугайында шийтпирни азы садыглажышкынның (конкурстарны, аукционнарны) түңнелдериниң дугайында протоколу болза:

1) чер участогун доктаамал (хуусаа чок) ажыгалга бергенде, доктаамал (хуусаа чок) ажыглаар эргени күрүнеге бүрүткедиринге;

2) садар-садып алырының керээзин чарарынга болгаш чер участогун садып алыкчының хуу өңчүзү болган эргени күрүнеге бүрүткедиринге азы ону хуу өңчүгө бээринге;

3) чер участогун хөлезилээр керээни чарарынга болгаш чер участогун хөлезилелге берип тургаш бердинген керээни күрүнеге бүрүткедиринге үндөзүн болур.

2001 чылдың октябрь 25-те «Россия Федерациязының Чер кодексини күштүг болуп киририниң дугайында» №137-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 3-кү чүүлүнүн 15-ки пунктузу езугаар 2007 чылдың декабрь 30-ге чедир күрүнениң азы муниципалитеттин өңчүзүнгө турган чер участогун чуртталга тудуун кылырынга, чуртталга тудуун кылыр сорулгалыг комплекстиг шийгээдип алырынга садыглажышкынны эрттирбейн, билдиришкынге үндөзүлүш, улуска хөлезилелге бээрде, бир эвес чер участогун ындыг улуска бээрин күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органы-биле азы тус черниң бот-башкарылга органы-биле чарган дугуржулгада көрдүнгөн болгаш ол дугуржулганы чарып турарда дараазында негелдерни хары угда күүсеткенде:

- ындыг улус-биле дугуржулганы 2004 чылдың декабрь 30-ге чедир чарган;

- дугуржулгада ындыг улустун чуртталга орансавазын дамчыдарын, капитал тудуунуң объектилерин бузуп көжүрерин чок болза коммунал азы социал инфраструктураның объектилерин тудуп кылырын, чер участогун хөлезилээр керээни чарып турар үеде айыттыңан хүлээлгелерни долзуу-биле күүседирин дугуржулгада көргөн болза, чер участогун ынчан бээр.

2007 чылдың март 1-ге чедир күрүнениң азы муниципалитеттин өңчүзүнгө турган чер участогун улуска чуртталга тудуун кылырынга хөлезилелге садыглажышкын эрттирбейн билдиришкынге үндөзүлүш бээрин, бир эвес бо хүлээлге объектини тургузар черин баш бурунгаар дугурушканының дугайында 2005 чылдың октябрь 1-ге чедир, ынчалза-даа чер участогун бээринге чедир үш чылдан эрте эвес, хуусаада хүлээп алганы шийтпирде көрдүнгөн болза, чер участогун хөлезилелге ынчан бээр.

Чуртталга тудуун кылырынга берген чер участогун хөлезилээр керээзин беш чылдан көвей эвес хуусаада чарып болур. Бир эвес чер участогун алган улус азы керээде көрдүнгөн эргелер болгаш хүлээлгелер олче шилчээн улус хөлезилээр керээзин чарган хүнден бээр алды ай эрткенде, тургустунган чурум езугаар тудуг кылырынга чөлшээрел албаан болза, бердинген керээ күш чок алаар.

Федералдыг бүрүткел албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң эргелер бүрүткээр килдизи.

ЧАА-ХӨЛ КОЖУУНДА АЖЫТТЫНГАН

Чаа-Хөл кожуунуң чурттакчыларынга онзагай ужур-дузалыг болушкун бо чылдың ноябрь 26-да болган — оларның үр манааны Россельхозбанкының немелде офиси ында ажыттыңан.

Үр үеде ээнзиреди кагдына берген турган бажыңны тудугчулар кожуун төвүнүн кол кудумчузунуң каасталгазы кылдыр хуулдуруптарга, кажан-на аңаа банк ажыттына бээрин чаа-хөлчүлөр хүнден хүнче манап турганнар.

Ук бажыңны септеп-дериинге саң-хөөнү үндүрүп берген Россельхозбанкының ылгавырлыг фирма өңү-биле ногаартыр каастаан чараш бажыңның чанынга чүгле Чаа-Хөл суунуң чурттакчылары эвес, кожуунуң сумуларының төлээлери чагырга даргалары баштадыр келген. Кожуун девискээринде иженип турар сайгарлыкчылар болгаш тараачын (арат) ажил-агыйларның, көдээ ажил-агый кооперативтериниң удуртучулары база келгилээн.

Байырлыг байдалга болган ажыдышкын үезинде олар сөс ал, ам-на кожуун төвүндө банк албан чери бар апарганын, чээли азы өске-даа банк ачы-дузазы алырда Шагаан-Арыг, Кызыл хоорайларже чоруп шүүдес апарганын сеткил ханышкынныг демдегледип турганнар.

Шынап-ла, «Россельхозбанк» ААН-ниң Тываның кожууннарында он үш дугааргызы кылдыр ажыттыңаны бо офис чонче банкыны чоокшулаткан, чээли болгаш

банкының өске-даа ачы-дузазын кожуунуң сумуларында чонга чедип алдыңгыр болдурган.

Офистин ажыдышкынынга Чаа-Хөл кожуунуң чагыргазының даргазы Д.К.Балбан-оол, Чаа-Хөл кожуунуң башчы, кожуунуң Төлээлчилер хуралының даргазы А.М.Седен, Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыды К.Т.Даваа, Тыва Республиканың Национал банкының даргазы Ю.П.Южаков, «Россельхозбанк» ААН-ниң Тыва-да девискээр салбырының директору С.Х.Монгуш киржип, Чаа-Хөл чонунга байыр чедиргеннер.

Сөс ал, чүве чугаалаан чаа-хөлчүлөр Тыва Республиканың Чаазаанга, Национал банкыга болгаш Россельхозбанкыга четтиргенин илеретпешаан, бо болушкун «Чаңгыс демниг Россия» партиязының көдээ ажил-агыйже, көдээ девискээрлерниң социал сайзыралыңче кичээнгей угландырган политиказының ачызы дээртин демдегледип, чаңгыс чер-чурттуларын ам болур Күрүне Думазыңче сонгулдаларга ол партия дээр болушкунга кыйгырып турганнар.

Манзы СОДУНАМ, «Россельхозбанк» ААН-ниң Тывада девискээр салбырының инспектору.

ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ!

Улуг-делгем чуртувустун
Улустарын доннаштырган,
Угаан-сарыыл каңнакчызы
Ужурлуг-ла партиявыс —
Чаартыкчы, чогадыкчы
«Чаңгыс демниг Россия!»
Кежигун-даа эвес кижин
Кезээде-ле деткимче бээр,
Кедергей-ле чончу, шынчы,
Кедилиг-ле партиявыс —
Чаартыкчы, чогадыкчы
«Чаңгыс демниг Россия!»
Хосталганы, элбекшилди
Холу-биле чаяап келген,
Аас-кежик, өөрүшкүнүң
Авазы боор партиявыс —

Чаартыкчы, чогадыкчы
«Чаңгыс демниг Россия!»
Россия, Тыва дургаары-
ыры-шоору чаңгыланган,
Партиялар партиязы,
Башкарыкчы партиявыс —
Чаартыкчы, чогадыкчы
«Чаңгыс демниг Россия!»
Шойгу биле Путин ийи
Шойдан куткан партиявыс.
Тывавыстың хөгжүүрүңге
Тыныш берген партиявыс —
Чаартыкчы, чогадыкчы
«Чаңгыс демниг Россия!»
Чооду КАРА-КҮСКЕ,
1954 чылдан бээр сонгукчу.

«Кыйгы» четтиргенин илередип тур

Тыва Республиканың Культура болгаш информация ямызының чанында «Кыйгы» чогадыкчы лаборатория инвалид уруглар аразына уран чүүл чогадылганының үнүүшкүнүг I-ги «Бодунга бүүре» деп республика фестивалин эрттиреринге спонсор дузазын катканнарга четтиргенин илередип, оларга моон-даа сонгаар чедишишкынниг ажылдаарын, хөгжүүрүн болгаш чүгле экини күзеп тур.

Деткичилер:

1. «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партия — кол деткичи.
2. «Евротек» КХН, теплоход — «Заря Евротек» (Сергей Александрович Данец).
3. СД «Билайн» Кызылда салбыры «Вымпел Ком» ААН (Наталья Анатольевна Пуркина).
4. Садыг «Модные люди» (Елена Викторовна Варламова).
5. Соталыг харылзаа салону «Партизан».
6. Польшаның мебели «БРВ-Комфорт» садыг-салону (Екатерина Артемовна Порядина).
7. «Ник» КХН (Норайр Хачатурович Игитхаян).
8. «Ойна» алдын тывыкчыларының артели (Анатолий Афанасьевич Неволин).
9. «Азбука ремонта» (Маргарита Николаевна Микова).
10. «Sport city» (Ольга Алексеевна Уланова).
11. «Декор» мебель салону (Наталья Викторовна Вяткина).
12. УХС склад №12 «Аян» (Заман Лодиф-оглы Гаджиев).
13. «Сластена» кафе-магазин (Маргарита Павловна Монгуш).

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чааа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчысы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нийтирил-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, улуттук килдистер — 2-17-09, 2-40-77. e-mail: shyn@tuvu.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 8716. Чагыр 146.



ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЬБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тывакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле камчылыг Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээ.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетипоюн-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан санжары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээр авторлар боттары харышпаар.